

Gehuwd en werkloos? Opvattingen over vrouwenarbeid en vrouwenwerkloosheid in Belgische katholieke intellectuele kringen (1945-1960)

HANNELORE VANDEBROEK

Aspirant FWO-Vlaanderen K.U.Leuven

"Een andere factor die de tewerkstelling in de hand gewerkt heeft of tenminste de statistiek over het aantal werklozen kleiner deed worden, is de verscherping van de reglementen die de werkloosheidsverzekering beheersen".¹

Een belangrijk kenmerk van de periode die we vandaag 'modern' noemen, is de veranderde betekenis van arbeid. Vanaf de industriële revolutie werd verloonde arbeid in dienstverband de dominante arbeidsvorm. Hierdoor verengde de betekenis van 'werk', dat stilaan louter begrepen werd als regelmatige, betaalde arbeid op de formele arbeidsmarkt. Onbetaalde activiteiten zoals huishoudelijk werk en het zorgen voor anderen – gewoonlijk vrouwenwerk – werden steeds minder als 'echte' arbeid beschouwd. Die activiteiten hadden zagezegd geen 'economische' of 'productieve' waarde, waardoor ze verder devalueerden. Huishoudelijke arbeid werd onzichtbaar als arbeid en werd gemystificeerd als een 'natuurlijke' dienst van vrouwen, een *labour of love* (Seccombe, 1993). Met de zorgarbeid verdween ook de vaak onregelmatige betaalde deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt naar de achtergrond. Vrouwen werkten wel, maar werden niet als volwaardige arbeiders opgemerkt. Hun arbeidsparticipatie was secundair, zowel wat de aard van de jobs (horizontale en verticale segregatie), als de economische (ongelijke verloning) en sociale waardering (gering prestige) van hun arbeid betrof.

Indien enkel betaalde arbeid in een institutioneel kader, verbonden met sociaal prestige en macht, als echte arbeid beschouwd wordt, wat is dan de plaats en de betekenis die onbetaalde activiteiten zoals het huishouden verzorgen en kinderen grootbrengen toebedeeld worden? Hoe gaat een samenleving waarin verwacht wordt dat de man alleen zijn gezin onderhoudt om met de betaalde buitenhuisarbeid van gehuwde vrouwen? Werden er

¹ Fraeters, Leo, "Sociaal overzicht van 1951", *De Gids*, XLIII (mei 1952) 386-394.

verschillende vormen van vrouwenarbeid onderscheiden en zo ja, welke waren zichtbaar en welke niet of minder? Wanneer was vrouwenarbeid een probleem? Was alle vrouwenarbeid een probleem? Welke inhouden kregen de begrippen arbeid en arbeider? En wat onthult dit over de fundamentele ideeën over mannen en vrouwen?

Via een gedetailleerde analyse van de argumenten en bezwaren van toonaangevende personen uit het Belgische katholieke milieu tussen 1945 en 1960 rond het begrippencomplex vrouw, arbeid en gezin werd getracht een antwoord te bieden op die vragen voor het naoorlogse België, op zoek naar het dieperliggende normerende denkkader in verband met gender en de eventuele subtiele verschuivingen hierin (Vandebroek, 2000, 2002). De aandacht werd bewust op een periode gericht die zowel in de algemene geschiedschrijving als in de vrouwengeschiedenis regelmatig overboord valt. De maatschappelijke ontwikkelingen in de zogenaamd stille en saaie jaren vijftig verdwijnen onterecht in het niets naast de rumoerige, spannende *sixties* (Luykx & Slot, 1997; Huyse & Hoflack, 1995; Witte, e.a., 1989; Gaus, 1988; Hooghe & Jooris, 1999). De periode vlak na de Tweede Wereldoorlog wordt nog al te vaak gekarakteriseerd als onderdeel van een stilstaande tijd tussen een eerste en een tweede feministische golf, waarin er op het vlak van vrouwenemancipatie niet al te veel gebeurde en waarin zowel het vrouwbeeld als het gezinsideaal (mannelijk kostwinnersmodel) zeer traditioneel bleven (Christens, 1997).

In dit artikel wordt een deel van de resultaten van dit onderzoek belicht. Hoe beïnvloedde de gegenderde invulling van het begrip arbeid de naoorlogse uitbouw van de Belgische variant van de verzorgingsstaat, in het bijzonder de werkloosheidsverzekering? De besluitwet van 28 december 1944 aangaande de Maatschappelijke Zekerheid riep de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid (RMZ) in het leven. Ten opzichte van het vooroorlogse systeem van sociale bescherming waren er twee belangrijke hervormingen: naast het pensioenstelsel en de kinderbijslag werden nu ook de ziekte-, invaliditeits- en werkloosheidsverzekering algemeen verplicht; de bijdrage-inning werd gecentraliseerd en gerationaliseerd. Elke verzekerde werknemer had voortaan recht op een vervangingsinkomen in geval van werkloosheid, ouderdom, ziekte of invaliditeit. Werkloze gehuwde vrouwen werden echter systematisch en bewust van het ontvangen van een werkloosheidsvergoeding uitgesloten. In wat volgt wordt aangetoond hoe de mannelijke kostwinnerslogica en de daaraan verwante constructie van vrouwen als niet-arbeiders dit mogelijk maakte. Daartoe worden de evolutie van de reglementaire bepalingen in verband met de werkloosheidsvergoeding aan een kritische re-evaluatie onderworpen (paragraaf 3) en de houding van

enkele Belgische katholieke tijdschriften in het toenmalige debat omtrent het onrechtmatig gebruik van de werkloosheidsvergoedingen besproken (paragraaf 4). Om die discussie breder te kaderen, worden vooraf enkele belangrijke bevindingen met betrekking tot de katholieke genderideologie van de periode samengevat (paragraaf 1) en wordt de bredere problematiek in verband met gender en de welvaartsstaat nader belicht, toegepast op historisch onderzoek naar werkloosheid in België en Groot-Brittannië (paragraaf 2).

1. HET GESLACHT VAN DE ARBEID. BELGISCHE KATHOLIEKE INTELLECTUELEN OVER VROUWEN, ARBEID EN GEZIN, 1945-1960²

Hoe dachten Belgische katholieke intellectuelen na de Tweede Wereldoorlog over vrouwen en arbeid, en wat onthult dit over de naoorlogse genderopvattingen? Een antwoord op die vraag werd gezocht via de interpreterende lectuur van zes uitgesproken christelijk geïnspireerde tijdschriften die zich richtten tot een intellectueel lezerspubliek, waarin de Belgische katholieke intelligentsia haar opvattingen over de toenmalige politieke, sociale, culturele, religieuze en economische gebeurtenissen kwijt kon. Bij de keuze van tijdschriften werd rekening gehouden met de affiniteit met het onderwerp en werd getracht een ruime dwarsdoorsnede van het intellectuele landschap te bieden, zodat mogelijk verschillende visies aan het licht konden komen. In de organen van de christelijke arbeidersbeweging, *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, en de christelijke werkgeversorganisatie, *De Christelijke Werkgever*, stond arbeid in het centrum van de belangstelling. Twee geselecteerde tijdschriften waren nauw met het (Leuvense) academische milieu verbonden: het orgaan van het Hoogstudentenverbond voor Katholieke Actie, *Universitas*, en het wetenschappelijke *Bulletin de l'Institut de Recherches Économiques et Sociales*. Daarnaast werd voor twee Franstalige algemene culturele tijdschriften geopteerd: het conservatieve *Revue Générale Belge* en het progressievere *La Revue Nouvelle*.³

² Volgende paragraaf vat de belangrijkste resultaten van mijn licentiaatsverhandeling samen (Vandebroek, 2000, 2002). Zie daar voor uitgebreidere referenties naar bronnen en literatuur.

³ Voor een uitgebreidere situering van de tijdschriften, zie paragraaf 4.

Spontaan definiëren we een 'intellectueel' als iemand met een academische vorming.⁴ Tijdens een eerste prospectie van enkele voorlopig geselecteerde tijdschriften groeide de overtuiging dat die invulling te beperkt was. Een onderzoek naar intellectuele opinies in de jaren vijftig beperken tot de kleine kring van universitair gediplomeerden, zou geen recht doen aan het toenmalige intellectuele landschap. Naast academici waren er immers nog andere personen, meestal mannen, met een bepaalde vorm van macht en gezag die, ongeacht hun opleiding, 'intellectuelen' kunnen genoemd worden. Zij stonden aan de top van belangrijke organisaties, hadden het voor het zeggen in de grote sociale bewegingen en konden het gedachtegoed van heel wat mensen beïnvloeden: vakbondsleiders, politici, grote werkgevers, journalisten,.... Zij waren 'intellectuele autoriteiten': er werd naar hen geluisterd als ze wat zegden of schreven. Die ruimere afbakening van het begrip intellectueel sluit bovendien aan bij het gebruik ervan door de medewerkers van de tijdschriften zelf.⁵ Intellectuelen waren de durvers, de denkers, de vernieuwers en de bezielers, "uit alle standen en van alle graden van ontwikkeling", met nieuwe gedachten voor de toekomst.⁶ Een alternatief had de term 'elite' kunnen zijn, omdat daarmee zowel de politici, de hoge ambtenaren, de ondernemers, de geestelijkheid als de hoger geschoolden kunnen worden aangeduid. Toch past 'intellectuelen' hier beter, omdat het om personen gaat met een vorm van 'kennis', die omwille van die kennis gerespecteerd werden. Een intellectueel is iemand die dankzij zijn kennis en zijn positie in de maatschappij de macht had te definiëren. En het is juist die normenproducerende macht die hier centraal staat.

In de onderzochte tijdschriften kregen de begrippen 'arbeid' en 'arbeider' een vanzelfsprekend mannelijke invulling. Doordat arbeiders steeds mannen waren en arbeid de enige volwaardige levensbiografie, werden vrouwen en hun arbeid geproblematiseerd en gemarginaliseerd. 'De arbeider' was steeds een man, gehuwd, huisvader, gezinshoofd en kostwinner voor een van hem afhankelijk gezin, of dit nu aan de realiteit beantwoordde of niet. Vrouwen

⁴. Voor een overzicht van studies over het concept 'intellectuelen', zie bijvoorbeeld Schandevyl (1997).

⁵. Godsdienstsocioloog Nabor Devolder nam in 1947 in een studie naar de godsdienstigheid van intellectuelen naast de universitair geschoolden ook afgestudeerden uit de sociale scholen, normaalscholen en handelsinstituten op (Devolder, 1947, 23-26). Niet alleen artsen, bankdirecteuren en advocaten waren bij hem intellectuelen, maar ook verpleegsters, onderwijzers, regenten, bedienden en musici. Industrieel Léon Bekaert, voorzitter van FEKAWE, zag werkgevers als 'intellectuelen'. Bekaert, Leon, "De verantwoordelijkheid van de bedrijfsleider in onze tijd", *Christelijke Werkgever*, XVI (april 1960) 148.

⁶. Broeckaert, Norbert, "De sociale rol van de intellectuelen", *De Gids*, XXXVI (mei 1945) 377; (juni 1945) 466-467.

waren per definitie geen arbeiders, maar afhankelijke huisvrouwen en moeders. De hoge waardering voor scheppende arbeid stond in groot contrast met de manier waarop er over de buitenshuisarbeid van vrouwen werd geschreven. Vrouwenarbeid, vooral in de betekenis van fabrieksarbeid door gehuwde vrouwen, werd als negatief en afwijkend voorgesteld en net als in de negentiende eeuw en het interbellum (Keymolen, 1982) verbonden met een reeks moderne kwalen, zoals denataliteit en de desintegratie van het gezin. Vooral de arbeid van moeders was problematisch omdat die de fysieke en geestelijke gezondheid van haar kinderen, toekomstige arbeiders, ernstig schaadde.⁷ Hoewel de hardnekkigheid van het negatieve oordeel opvalt, vond er toch een zekere nuancering plaats: de veroordeling van vrouwenarbeid gebeurde op een opvallend weinig culpabiliserende manier; werkende vrouwen waren geen daders, maar slachtoffers. Vrouwenarbeid werd voorgesteld als verknechting (de 'driedubbele dagtaak'), thuisblijven als bevrijding.

Op zichzelf is die analyse van vrouwenarbeid niet echt problematisch: thuisblijven betekende voor veel vrouwen inderdaad een verbetering van hun levenskwaliteit. Problematisch is wel de exclusiviteit van de voorgedragen oplossing, die de ogen sloot voor mogelijke alternatieven (collectieve voorzieningen) en hulp voor vrouwen die wilden, in plaats van moesten, werken. De vrije-keuze-retoriek – de vrouw moet kunnen kiezen of ze zich volledig aan haar gezin wijdt of betaalde arbeid buitenshuis verricht – werd slechts in één richting praktisch en ideologisch ondersteund, met name de keuze voor het thuisblijven. Slechts twee auteurs, C. Bosteels, de vrouwelijke (!) adjunct-secretaresse van de Federatie voor Katholieke Werkgevers en de Leuvense hoogleraar economie, Fernand Baudhuin, verdedigden het recht van de vrouw op arbeid én de praktische ondersteuning van die keuze, zonder daarvoor evenwel het mannelijke kostwinnersideaal af te vallen.⁸ Vooral de persoonlijke overtuiging en ervaringen van een auteur bleken bepalend voor zijn of haar oordeel. Zo kon Baudhuin in het conservatieve *Revue Générale Belge*, waarin meermaals scherpe veroordelingen van de vrouwenarbeid verschenen, toch zeer progressieve stellingen verdedigen: alle meisjes moesten een beroep aanleren, vrouwen moesten herintreden als hun kinderen groot waren en deeltijdse arbeid maakte de combinatie arbeid en gezin mogelijk. Uit de toon

⁷ Versele, Jozef, "De fabrieksarbeid van de gehuwde vrouw", *De Christelijke Werkgever*, XI (juni 1955) 249-254; Baers, Maria, "De loonarbeid van moeders", *De Gids*, XLV (augustus 1954), 809-830. Vandebroek (2000, 233-267).

⁸ Bosteels, C., "Vrouwenarbeid: oorzaken, gevolgen, bezoldiging", *De Christelijke Werkgever*, XIII (1957) 124-153; Baudhuin, Fernand, "De l'éducation des filles", *Revue Générale Belge*, XC (1954) 1045-1050; Baudhuin, Fernand, "La main-d'œuvre aux États-Unis", *Revue Générale Belge*, XCI (1955) 641-648.

vielen vooral zijn opvattingen over de arbeidsmotivatie van vrouwen: vrouwen konden en wilden hun leven niet vullen met alleen maar hun huishouden.

Vrouwenarbeid speelde in de tijdschriften een rol in drie belangrijke discussies. Een blik hierop verheldert het oordeel dat over vrouwenarbeid geveld werd. Een eerste debat was dat over de verhouding tussen moraal en economie. De economie en de productie waren er voor de mens, en niet omgekeerd, en de regels van de moraal hadden ruim voorrang op de regels van de economie. Die waardehiërarchie was door God ingesteld en moest gerespecteerd worden. Dit zou het 'welzijn', te onderscheiden van de materialistische 'welvaart', ten goede komen. Vrouwenarbeid was, net als afstompende machinearbeid, een omkering van de juiste orde, omdat hij de mens ten dienste stelde van de productie in plaats van omgekeerd. Arbeid die de menselijke persoon niet ontplooidde, maar depersonaliseerde, – zoals de zware last op de schouders van een moeder die uit financiële nood naar de fabriek trok – was de eretitel arbeid niet waardig. In naam van de moraal en het algemeen welzijn moest vrouwenarbeid daarom vermeden worden, zelfs indien daardoor aan zekere economische voordelen verzaakt moest worden.

Tweede rode draad was de verbondenheid van opvattingen over vrouwenarbeid met opvattingen over het gezin. De waarde die het gezin in het naoorlogse België toegekend werd, is niet te overschatten. Het 'herstel van het gezin' stond zeer hoog op de agenda van de CVP en christelijke sociale organisaties. Mannen en vrouwen werden in de eerste plaats gezien en aangesproken als (toekomstige) leden van een gezin. Hun rollen werden bepaald vanuit hun plaats in het gezin en de levenscyclus van dit gezin. Het werken van vrouwen werd beoordeeld in functie van die rol. Het discours over vrouwenarbeid was steeds onderdeel van het discours over het gezin of ruimer, de morele en materiële verheffing van de arbeidersstand. Dit laatste vormde een derde belangrijk thema in de tijdschriften. De cruciale weg ernaar toe was de verheffing van het gezin, begrepen als een herstel van verloren waarden. In het centrum van de discussie stond niet de kwaal vrouwenarbeid, wel het goed gezin. De algemene oplossing voor bijna alle kwalen was de terugkeer naar 'een normaal gezinsleven', met een moeder aan de haard en een vader die voldoende verdiende om vrouw en kinderen te onderhouden. Een belangrijke verschuiving ten opzichte van het interbellum is het wegvallen van de wettelijke afschaffing van de vrouwenarbeid als bepleite en gewenste oplossing. De oplossing werd vooral op het vlak van de gezinsvergoedingen gesitueerd: een indirect gezinsloon, inclusief een premie voor de moeder aan de haard, moest het vrouwen mogelijk maken zich volledig aan hun gezin te wijden. De vrouwenarbeid die overbleef moest in goede banen geleid worden door een

oriëntatie naar 'vrouwelijke' baantjes, seksesegregatie op de werkvloer en een beschermende wetgeving.

Het vrouwelijke alternatief voor de mannelijke arbeidsnorm, huisvrouw-zijn en moederschap, zoals dit in de publicaties van de katholieke en socialistische vrouwenorganisaties geprezen werd, was in de onderzochte intellectuele tijdschriften niet in vergelijkbare mate aanwezig.⁹ Enkele artikels in *De Gids* bespraken de waarde van de huishoudelijke arbeid: goede huisvrouwen leverden een eigen, productieve bijdrage aan de maatschappij die door arbeid buitenshuis niet gecompenseerd kon worden. Vrouwen waren productief door verstandig te consumeren en zo verspilling te voorkomen.¹⁰ Ook de meewerkende echtgenotes in het landbouwbedrijf of de familiale onderneming werden voorgesteld als idealen, meer omwille van de algemene idealisering van het 'harmonische' boeren- en middenstandsgezin, dan omwille van hun specifieke arbeid.

Het scala aan 'vrouwenberoepen' dat in de tijdschriften aan bod kwam, was erg beperkt: de maatschappelijke assistente, de dienstbode/gezinshelpster, de vrouwelijke bediende en de vrouwelijke intellectueel. Die vormen van vrouwenarbeid werden minder negatief bejegend, al werd ook hier een sterk voorbehoud gemaakt wat gehuwde vrouwen betrof. De aandacht voor de maatschappelijke assistente en de dienstbode/gezinshelpster kan verklaard worden door de prominente plaats die de sociale vraagstukken in de tijdschriften innamen, respectievelijk de verheffing van de arbeidersstand en het herstel van het gezin. Vernieuwend was wel de aandacht voor scholing en professionalisering. Een enkele auteur, licentiate en lerares Geneviève Corin,

⁹ Dit werd in meerdere licentiaatsverhandelingen onderzocht, onder andere: Bessemans (L.), *Vrouwbeelden in de Tweede Wereldoorlog. Een vergelijkende analyse van vrouwentijdschriften (1940-1944)*, KUL, 1998; Byl (B.), *Het beeld van de moeder in het ledenblad van KAV (1940-1970)*, KUL, 1981; De Decker (A.), *De houding van de Kristelijke Arbeidersvrouwengilden tegenover vrouwenarbeid. 1920-1940*, KUL, 1982; Goffin (C.), *De visie van KVLV op de opvoedingstaken van de moeder: een analyse van het ledenblad (1949-1978)*, KUL, 1983; Leplae (S.), *Vader worden en moeder zijn. Een analyse van de sekseverhoudingen in de jaren vijftig*, KUL, 1999; Meiresonne (A.), *Het beeld van de vrouw in de naoorlogse periode 1944-1947. Een vergelijkende studie tussen katholieken en socialisten*, VUB, 1991; Saenen (V.), *Kijken naar Vlaamse arbeidersvrouwen. Een vergelijkende studie van foto's uit de ledenbladen van KAV en SVV. Ca. 1965-1975*, KUL, 1998; Vandeputte (V.), *De Christelijke Middenstands- en Burgersvrouwen: 1950-1969*, KUL, 1995; Van Geel (S.), *Om Gods geschenk in ontvangst te nemen. Gezinsvisie van Familieleven (1946-1953)*, KUL, 1998; Vanreusel (H.), *Het beeld van de moeder in het ledenblad van KAV (1910-1940)*, KUL, 1980; De Visscher (R.), *KAV. Gezin, gezinsplanning, seksualiteit en feminisme: 1950-1980*, VUB, 1985.

¹⁰ Devolder, Nabor, "De economische waarde van den arbeid der huisvrouwen", *De Gids*, XXXVI (1945) 260-273; Baers, Maria, "De economische waarde van de huishoudelijke taak", *De Gids*, XXXVIII (1947) 630-637.

zette de stap naar de erkenning van het verlangen naar vervulling door arbeid bij vrouwen.¹¹ Bijna alle artikels over een vrouwenberoep waren overigens van de hand van een vrouwelijke auteur.

Dat mannen werkten was vanzelfsprekend: zij moesten geld verdienen voor hun gezin. De arbeid van vrouwen vereiste daarentegen steeds een verklaring. De redenen waarom vrouwen werkten, werden gediskwalificeerd als ophefbaar (economische nood), egoïstisch en materialistisch (comfort) of ongewenst (emancipatie). Voor mannen was arbeid een geïntegreerd deel van hun bestaan en niet louter een middel om geld te verdienen, al was dit in de betekenis van kost winnen een legitieme drijfveer. Volwaardige arbeid leidde tot spirituele bevrediging door het besef iets te scheppen. Voor vrouwen gold dit niet. Slechts zeer uitzonderlijk werd vrouwenarbeid met arbeidsvreugde, levensvervulling en ontplooiing geassocieerd. Voor vrouwen bleek de integratie van hun persoonlijk en hun beroepsleven per definitie onmogelijk. Hun arbeid was een anomalie in hun bestaan, omdat zij in de eerste plaats vrouwen, moeders en echtgenotes bleven.

Samenvattend kan gesteld worden dat de uitspraken met betrekking tot vrouwenarbeid in de tijdschriften aansluiten bij de geest die de hele periode karakteriseerde. De jaren vijftig zaten gevangen in een toenemende spanning tussen traditie en moderniteit, die in de jaren zestig tot ontspanning – of overspanning – kwam. Het gaat te ver te stellen dat de jaren dertig dunnetjes werden overgedaan, echte vernieuwing was er echter evenmin. Dit geldt voor de politieke, economische, sociale, culturele en religieuze evolutie én voor de opvattingen over gender. Op veel vlakken keerde de naoorlogse maatschappij terug naar het oude en vertrouwde vanuit een verlangen naar normalisering en herstel. Er waren echter ook stemmen, enkelingen, die door hun persoonlijke vooruitstrevendheid of contact met de realiteit, aandacht hadden voor vrouwenarbeid en bruggen sloegen naar latere evoluties. Alle vrouwen waren huisvrouwen, en zo was het goed, maar sommige vrouwen werkten en werkten graag. Vrouwenarbeid bleef een probleem, maar kon minder en minder als randfenomeen afgedaan worden. Het werd een werkelijkheid waar rekening mee gehouden moest worden.

Om de opvattingen van de katholieke intellectuelen te evalueren, moeten ze vergeleken worden met die van anderen. Louter vaststellen dat vrouwen werkten, is weinig revolutionair in vergelijking met de eis dat 'vrouwenarbeid' niet meer van 'arbeid' zou onderscheiden mogen worden door er dezelfde waarde aan toe te kennen. In de jaren vijftig was, met uitzondering van het radicale *Porte Ouverte*, de eis voor een volledige economische eman-

¹¹. Corin, Geneviève, "Une profession féminine: l'assistante sociale", *BIRES*, XIX (1953) 749-783.

cipatie echter ongehoord.¹² In dat licht zijn de kleine, meer realistische, vernieuwende stappen die de katholieke intellectuelen zetten, toch betekenisvol. Het inzicht dat niet alle vrouwen gelukkige huisvrouwen met een presterende mannelijke kostwinner waren, was binnen de katholieke zuil misschien een belangrijke stap. De volgende stap zou zijn vrouwenarbeid niet langer uitsluitend te definiëren in termen van het al dan niet functioneren van dit ideaal van mannelijk kostwinnerschap, maar in termen van hun éigen verlangens.

De idee van menselijke ontplooiing zou in de komende decennia steeds belangrijker worden en de overhand halen op het discours van plicht en traditie. In de jaren vijftig werden mensen echter nog voorgeschreven hoe ze zich moesten ontplooiën, mannen door arbeid buitenshuis, vrouwen door te zorgen voor een gelukkige thuis. De mens moest 'vrij' zijn om zich te ontplooiën, maar wel in een bepaalde richting, volgens de natuur en Gods wil. Vanaf de jaren zeventig heette het meer en meer dat de mens zich moet ontplooiën volgens zijn eigen levensproject. De inhoud daarvan wordt niet meer voorgeschreven. Dit vormt de kern van het individualiseringsproces. Van een normaalbiografie – voor mannen en vrouwen een andere – evolueren we naar een keuzebiografie. Iedereen moet zijn eigen leven maken (Geldhof, 1999). Misschien maakte juist het discours over de volmaking van de persoon en de menselijke ontplooiing die omslag mee mogelijk?

De paradox die in dit onderzoek naar voren kwam, is dat de katholieke intellectuelen erin slaagden vrouwenarbeid tegelijkertijd onzichtbaar én problematisch te laten zijn. Arbeiders waren mannen, vrouwen werkten niet, maar arbeidende vrouwen waren een probleem. De verklaring van die paradox ligt in het dooreenlopen van de normatieve en de reële dimensie. Het ideaal van de mannelijke kostwinner was in de jaren vijftig zo sterk dat dit gezinstype niet meer als norm, maar al werkelijkheid verscheen.¹³ Tegelijkertijd werd echter, op een reëler vlak, vrouwenarbeid als afwijking van die norm gedetecteerd en geproblematiseerd. Als remedie werden opnieuw voor mannen het kostwinnerschap en voor vrouwen het bekwaam huisvrouw zijn en moederschap bovengehaald. De waarneming en de beschrijving van de empirische situatie, die de perceptie van vrouwen als arbeiders behelsde, slaagde er niet in de mannelijke definiëring van arbeid en arbeiders te beïn-

¹² De *Groupement Belge de la Porte Ouverte*, opgericht in 1930 als afdeling van *Open Door International*, streed voor de volledige economische emancipatie van de vrouw. Dit betekende gelijke bezoldiging, maar ook de afschaffing van alle beschermende arbeidsreglementering op basis van geslacht.

¹³ Over het mannelijke kostwinnersmodel als historische fictie of mythe, zie Janssens (1997); Vanhaute (1998, 2001).

vloeden. De hoge waardering voor het werk van de huisvrouw bracht hierin evenmin verandering. De arbeider was en bleef een man. De stijgende arbeidsparticipatie van vrouwen in de jaren zestig en zeventig veroorzaakte een breuk. Ons onderzoek toont aan dat de katholieke intelligentsia daar niet op voorbereid was. Verblind door hun eigen schitterende ideaal – papa verdient genoeg, mama blijft thuis en zorgt voor de talrijke kroost – beseften ze niet dat de realiteit van al die vaders en moeders, laat staan de ongehuwden, aan het veranderen was. Het gaat echter niet op te stellen dat er tussen 1945 en 1960 niets veranderde op het vlak van de sekseverhoudingen en de appreciatie van vrouwenarbeid.

Tot hiertoe analyseerden we een discours. De stap van de ideologie naar de 'werkelijkheid' is echter niet erg groot. De geconstateerde abstracte, weinig bewuste definiëring van arbeid en arbeiders als mannelijk, de constructie van vrouwen als niet-arbeiders en de onzichtbaarheid van vrouwenarbeid, hadden zeer concrete maatschappelijke gevolgen. Het beïnvloedde de manier waarop de actieve bevolking werd geteld: de betaalde arbeid van vrouwen werd systematisch onderschat. Die ondertelling beïnvloedde op haar beurt de manier waarop vrouwenarbeid werd waargenomen en de versterking van het mannelijke kostwinnerschap als norm (Bracke, 1996, 165-207; Vandebroek, 2000, 192-202; Vanhaute, 2001, 37). In dit artikel leggen we de link met het institutionele niveau. De invulling die aan arbeid en vrouwenarbeid gegeven werd speelde een rol in de uitbouw van de welvaartsstaat.

2. GENDER EN DE WELVAARTSSTAAT. ONDERZOEK NAAR WERKLOOSHEID IN GROOT-BRITTANNIË EN BELGIË IN DE JAREN DERTIG

Vanaf de jaren zestig werd de welvaartsstaat een populair sociaal-wetenschappelijk onderzoeksonderwerp. Belangrijke thema's sindsdien zijn de discussie over de oorzaken van het ontstaan en de verdere ontwikkeling van de welvaartsstaat – structurele elementen (industrialisatie, modernisering) versus *power resources* (de politieke kracht van de sociaal-democraten en de mobilisatie van de arbeidersklasse) – en de zoektocht naar relevante kwantitatieve en kwalitatieve variabelen voor comparatief onderzoek. Een van de meest gesofisticeerde en invloedrijke recente analyses is die van Gøsta Esping-Andersen. In *The Three Worlds of Welfare Capitalism* (1990) verliet hij de classificatie van welvaartstaten op basis van "aggregate levels of social

expenditure" en ontwierp hij een multidimensionele analyse waarmee hij tot de identificatie van drie kwalitatief verschillende "welfare state regimes" kwam: de conservatieve of corporatistische, de liberale en de sociaal-democratische welvaartsstaat. Esping-Andersen wilde, voortbouwend op Marshalls onderzoek naar *social citizenship* (Marshall, 1964), een antwoord formuleren op de vraag hoe de sociale ongelijkheden voortgebracht door het kapitalisme, ongedaan kunnen worden gemaakt binnen de parlementaire democratie. Essentiële variabelen, volgens Esping-Andersen, zijn de mate waarin welvaartsstaten mensen 'decommodificeren', toelaten een aanvaardbare levensstandaard te bereiken onafhankelijk van de markt, en de manier waarop de welvaartsstaat functioneert als een systeem van sociale stratificatie.

Feministisch onderzoek bekritiseert de genderblindheid van Esping-Andersens' (en ander mainstream) onderzoek, wellicht voortvloeiend uit zijn focus op klasse en klasseverschillen. Niet alleen zijn empirisch materiaal, maar ook en vooral zijn conceptueel kader bevat *gender-biases* en lacunes. Naast betaalde arbeid moet ook zorgarbeid een plaats krijgen en stratificatie vindt niet enkel plaats volgens sociale status, maar heeft ook belangrijke genderdimensies. Het begrip 'decommodificatie' is niet meteen toepasbaar op vrouwen en moet uitgebreid worden naar onafhankelijkheid van het gezin (*defamilialization*), wat voor vrouwen juist de deelname aan betaalde arbeid, 'commodificatie' dus, kan betekenen. Ondertussen bestaat er een hele traditie van feministische analyses, die ofwel proberen mainstreamtypologieën aan te passen, zodat ook gender er een plaats in krijgt, ofwel alternatieve typologieën van 'genderregimes' opstellen, naast en in vergelijking met de verschillende welvaartsstaatsregimes. Centraal in de meeste studies is de gecombineerde aandacht voor markt, staat én gezin (Sainsbury, 1994, 1996, 1998; O'Connor, 1992; Orloff, 1993).

Gender, gezinsrelaties en onbetaalde zorgarbeid speelden ook in de formatiefase van de welvaartsstaten een centrale rol. Historisch onderzoek daarnaar heeft echter eveneens te uitsluitend oog voor sociale verschillen op basis van 'klasse', de relatie markt-staat en betaalde arbeid. Recent worden vrouwen, net als in het sociaal-wetenschappelijk onderzoek, steeds vaker empirisch toegevoegd, maar gender heeft nog geen vaste plaats veroverd in het theoretische kader van de meeste historici. In België staat het historisch onderzoek naar de opbouw van de Belgische variant van de welvaartsstaat nog in de kinderschoenen. Guy Vanthemsche bestudeerde de werkloosheid in België tijdens de crisis van de jaren dertig en de betekenis van de hoge werkloosheid voor de arbeidersorganisaties, het patronaat en de openbare instanties. Hij heeft daarbij wel aandacht voor de specifieke behandeling van werkende en werkloze vrouwen in het overheidsbeleid ter bestrijding van de werkloosheid

(Vanthemsche, 1989, 108-119, 197-200), maar de discriminerende maatregelen, het discours er rond, en vooral de logica die erachter school, worden niet aan een systematische analyse onderworpen.¹⁴

W. R. Garside (1990) bestudeerde de werkloosheid in Groot-Brittannië tussen 1919 en 1939 en de reactie van opeenvolgende Britse regeringen op de langdurige tewerkstellingscrisis. Vrouwen zijn, alhoewel soms nog te beperkt, empirisch zichtbaar, maar een genderanalyse is volkomen afwezig. Garside staat niet stil bij de verschillende gevolgen van het werkloosheidsbeleid voor mannen en vrouwen en gaat niet in op de logica achter maatregelen die speciaal vrouwen van het ontvangen van een uitkering uitsloten. De legitimerende redeneringen van tijdgenoten met betrekking tot het recht van vrouwen op een uitkering en hun arbeidsstatus worden onkritisch overgenomen. Susan Pedersen daarentegen biedt in haar analyse van dezelfde periode een voorbeeld van een alternatieve aanpak. Zij onderzoekt de Britse en de Franse welvaartsstaat tijdens het interbellum met een primaire focus op het gezin, de familiale afhankelijkheidsrelaties en de manier waarop die met de staat interfereerden. Normatieve veeleer dan reële patronen van familiale afhankelijkheid beïnvloedden de keuzes die staten maken bij de inrichting van de welvaartsstaat. Het beleid reflecteerde niet eenvoudigweg de ongelijke posities van mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt en het mannelijke kostwinnersmodel, maar institutionaliseerde beide. Daarmee werden vrouwen wiens feitelijke arbeids- of familiale situatie niet met het normatieve model overeenkwam extra belast, in plaats van geholpen. Zo werd het recht van gehuwde vrouwen op een werkloosheidsvergoeding ernstig gehypothekerd

¹⁴. In katholieke milieus was men ervan overtuigd dat vrouwelijke arbeidskrachten plaats moesten ruimen voor mannelijke werklozen. Pater Rutten diende (13/2/1934) een wetsvoorstel in dat de arbeid van gehuwde vrouwen in de industriële en handelsondernemingen zou beperken. Het project vond echter geen genade in de ogen van talrijke vrouwenorganisaties, de socialisten en de patroonsorganisaties. Zelfs enkele van de oorspronkelijke voorstanders, ACV en KAV, lieten bezwaren horen. Het voorstel werd bijgevolg zelfs nooit behandeld. Op 8 december 1934 kwam er in het kader van de werkloosheidsbestrijding een radicaal KB op de 'contingentering' van de vrouwenarbeid: elk bedrijf zou slechts een bepaald percentage vrouwen mogen tewerkstellen. Dit KB werd echter nooit toegepast en in november 1935 weer afgeschaft. Twee Ministeriële Besluiten (april en juli 1934) die vrouwen uit de openbare diensten moesten weren, hielden eveneens slechts een jaar stand. Ondanks veel discriminerend geschrijf en gepraat was de werkende vrouw dus niet het slachtoffer van deze "denkbeeldige vorm van werkloosheidsbestrijding door vervanging". Consensus was er echter wel omtrent de werkloze vrouw: opeenvolgende rondes van restrictieve maatregelen sloten, met het oog op budgettaire besparingen, werkloze gehuwde vrouwen uit van werkloosheidsvergoedingen. Het aantal dagen dat zij steun konden ontvangen werd in de loop van 1932 en 1933 systematisch vermindert. In mei 1933 werden ze volledig van vergoedingen uitgesloten (Vanthemsche, 1989, 108-119, 197-200).

door de veronderstelling dat zij onderhouden konden en moesten worden door hun echtgenoten (Pedersen, 1993, 2-21).

Pedersens analyse van de Britse situatie in de jaren dertig biedt een goed vertrekpunt voor onze eigen analyse, niet in het minst wegens de, zoals verder blijken zal, opvallende parallellen met de Belgische reglementering. Door de snelle toename van het aantal werklozen kwam het Britse werkloosheidsfonds aan het einde van de jaren twintig in steeds grotere financiële moeilijkheden. De Britse conservatieven, sinds juni 1929 in de oppositie, wilden dit remediëren door lagere uitkeringen, hogere verplichte bijdragen, het aanpakken van misbruiken en een controle van de behoefteigheid (*means-testing*). De regerende Labourpartij (de tweede regering MacDonald, juni 1929 – augustus 1931) stond daar huiverig tegenover, vooral omdat zij werkloosheid als een economisch probleem analyseerde en niet als het probleem van de individuele arbeider. Voorstellen om de werkloosheidsvergoedingen te beperken werden afgewimpeld, behalve waar het de gehuwde vrouwen betrof.

Vanaf 1930 circuleerden er in de pers alarmerende berichten over het aantal vrouwen dat een uitkering aanvroeg. Het aandeel der gehuwde vrouwen onder de werklozen zou hun aandeel onder de werkenden ver overstijgen, en dat kon niet kloppen. Gehuwde vrouwen die een uitkering ontvingen zouden niet echt werk zoeken. De Labourregering beloofde dit euvel via wetgeving te bestrijden, indien systematisch misbruik bewezen werd. Uit een uitgebreide nota van het Ministerie van Arbeid bleek dat, in tegenstelling tot wat de kranten beweerden, de werkloze gehuwde vrouwen wel wilden werken, maar geen werk vonden omdat de werkgevers een *marriage bar* hanteerden en hen bij economische tegenslag als eersten ontsloegen. De Koninklijke Commissie die de kwestie onderzocht, meende dat gehuwde vrouwen die geen werk konden vinden, geen uitkeringen mochten ontvangen, al hadden ze hiervoor de verplichte bijdragen betaald. Industriearbeid was immers niet 'normaal' voor gehuwde vrouwen. De gehuwde vrouw kon alleen een uitkering ontvangen als ze kon bewijzen dat ze werk wilde én "had a good chance of finding it". Gehuwde vrouwen werden dus langs twee zijden belaagd: "not only did they confront discrimination when seeking work, but the fact that such discrimination existed was made grounds for denying them benefits as well" (Pedersen, 1993, 299). Dit werd gelegitimeerd door te stellen dat de overheid de werkgevers vrij moest laten in hun aanwervingsbeleid.

Dat een deel van de arbeidersbeweging die mening deelde, maakte gehuwde vrouwen bijzonder kwetsbaar.¹⁵ Slechts een enkeling zag in dat het hoge aandeel gehuwde werkloze vrouwen te verklaren was door de crisis in

¹⁵. Alleen de Labour-vrouwenorganisaties verdedigden het recht van de gehuwde vrouwen op een werkloosheidsuitkering onder dezelfde voorwaarden als mannen.

sectoren die veel vrouwen tewerkstelden (textiel) en dat het absurd was de 'werkintentie' van vrouwen te meten aan hun mogelijkheden om werk te vinden, zeker in een tijd van depressie. De Labourregering was het echter met de Koninklijke Commissie eens. Bovendien moest de wetgeving tegen de misbruiken het parlement ervan overtuigen dat Labour wel degelijk actie ondernam tegen de verergerende financiële situatie van het werkloosheidsfonds. De *Unemployment Act* van 31 juli 1931, beter gekend als de *Anomalies Act*, beperkte de toegang tot uitkeringen voor bepaalde groepen van arbeiders, in het bijzonder gehuwde vrouwen. Misbruik werd gedefinieerd als het betalen van uitkeringen aan arbeiders voor wie die niet 'bedoeld' waren. Zo zouden seizoenarbeiders moeten bewijzen ook buiten het seizoen werk te zoeken. Achter de wet school echter vooral een mannelijke kostwinnerslogica: gehuwde vrouwen waren per definitie geen werklozen.

Reeds tijdens de jaren twintig botsten vrouwen op de arbeidsmarkt op systematische, door de regering gesteunde discriminatie.¹⁶ De pers liet zich al jaren bijzonder vijandig uit over werkloosheidsuitkeringen, betaald door de schatkist en dus door de belastingen, aan gehuwde vrouwen die door hun echtgenoten onderhouden konden worden. "The fact that these women were paid-up contributors entitled to benefits did not mitigate their identification as scroungers living off the public purse". Werkende vrouwen werden afgeschilderd als profiteurs die zichzelf op zijden kousen en cinema-avondjes trakteerden ten koste van de tewerkstelling van "fathers of families". Vrouwen waren secundaire en marginale arbeiders. (*Ibid.*, 301). De *Anomalies Act* ging nog een stap verder en identificeerde gehuwde vrouwen als een categorie voor wie arbeid per definitie *anomalous*, abnormaal was.

De Londense regering drong erop aan dat de sociale zekerheid de arbeidsmarkt moest reflecteren, niet corrigeren, zelfs als die realiteit gecreëerd werd door het sociaal beleid. Men weigerde gehuwde vrouwen te steunen in regio's waar de werkgevers hen geen werk wilden geven. Of de gehuwde vrouwen wilden werken of niet was daarbij irrelevant. In het huwelijk treden in een regio waar werkgevers gehuwde vrouwen gewoonlijk ontsloegen, werd

¹⁶ Sinds 1919 had Groot-Brittannië een *Sex Disqualification Act* die stelde dat niemand door geslacht of huwelijk gediskwalificeerd mocht worden in de uitoefening van een openbare of burgerlijke functie. Die wet werd echter genegeerd door zowel de private ondernemers als de nationale en lokale overheden. De lokale overheden ontsloegen tijdens de jaren twintig gehuwde leraressen en in de openbare diensten was ontslag verplicht bij huwelijk. In de jaren twintig werd de "genuinely seeking work clause" meer tegen vrouwen gebruikt dan tegen mannen, omdat de mogelijkheid door hun echtgenoot onderhouden te worden als bewijs gold dat zij geen werk zochten. Werkloze geschoolde industriële arbeidsters werden uitkeringen ontzegd als ze een job als dienstmeisje weigerden, terwijl van werkloze mannelijke geschoolde arbeiders niet verwacht werd dat zij van stiel veranderden.

geïnterpreteerd als statement dat de vrouw afstand deed van haar verzekeringsrechten. Tolerantie voor de huwelijksdrempel was mogelijk:

"because of the assumption, so pervasive as to be almost unspoken, that married women did not – and should not – normally earn wages. [...] The relevant fact considered in determining whether the woman was 'genuinely seeking work' and deserving the benefit became not whether she was looking for work, had worked, and had paid her contributions, but whether there was a man in the house" (*Ibid.*, 306).

Gehuwde vrouwen zochten per definitie geen werk omdat hun man hen onderhield. De staat moest werkloze burgers ondersteunen, maar de gehuwde vrouw was een echtgenote en geen burger; "her claim was on her husband, not the state". De gender-vooronderstellingen waarop het sociale beleid steunde, werden hier expliciet. De werkloosheidswetgeving was in Groot-Brittannië tijdens het interbellum de sterkste bekrachtiging door de staat van de mannelijke kostwinnersnorm (*Ibid.*, 294-307).

3. DISCRIMINERENDE MAATREGELEN IN BELGIË 1945-1961

Behalve in de eerste naoorlogse jaren was de werkloosheid in België in de periode 1945-1960 erg hoog. In 1952 werd het toppunt bereikt met 246.000 geregistreerde werklozen op een totaal van ongeveer 3,5 miljoen actieven. Na 1955 begon de werkloosheid langzaam af te nemen. Een belangrijke moeilijkheid bij de bespreking van de omvang van de werkloosheid is dat de getelde 'werkloosheid' de werkelijke werkloosheid slechts benadert. Van alle statistieken zijn de werkloosheidsstatistieken waarschijnlijk de meest geconstrueerde. Zij bevatten immers alleen wie toegelaten wordt tot de werkloosheidssteun, wie voldoet aan de officiële definitie van werkloosheid. Cruciaal in de hele controverse rond de werkloosheid van vrouwen is precies die definitie. Wie is een werkloze en wie niet? Op de zesde Internationale Conferentie van Arbeidsstatistici in augustus 1947 in Montréal werd beslist dat werkloos waren: "alle personen [...] die op een bepaalde dag werk zoeken en die niet effectief tewerkgesteld zijn, doch bekwaam zijn om een eventuele arbeidsaanbod te aanvaarden".¹⁷ In de meeste landen, waaronder België, werd (en wordt) het verkrijgen van een werkloosheidsuitkering, en dus ook de definitie van werkloze, echter beperkt tot alle werkbekwame personen die

¹⁷. "Zesde Internationale Conferentie van de Arbeidsstatistici", *Statistisch Bulletin*, XXXIII (oktober 1947) 1186.

onvrijwillig hun werk verloren en opnieuw werk willen.¹⁸ Bovendien geven niet alle vormen van tewerkstelling recht op een uitkering en wordt het recht op een uitkering en het statuut van werkloze vaak beperkt in de tijd. Vrouwen en mannen die wensen te werken, maar geen betrekking vinden en ook geen recht op een uitkering hebben, worden niet in de statistieken opgenomen.¹⁹

Het naoorlogse tewerkstellingsbeleid in de West-Europese landen werd, geïnspireerd door de nieuwe economische en sociale visie van onder andere Keynes en Beveridge, beheerst door het idee van volledige tewerkstelling. Wat betekende *full employment* echter concreet? Wie moest er werk hebben vooraleer een volledige tewerkstelling bereikt was? Mannen en vrouwen? Ongehuwde of gehuwde vrouwen? Tot welke leeftijd? Gehandicapten? Een politiek van volledige tewerkstelling betekende blijkbaar alleen de tewerkstelling van alle 'arbeidsbekwame' mannen.²⁰

In de jaren 1949-1953 liep de werkloosheid onder de vrouwen procentueel veel sterker op dan onder de mannen. (Tabel 1). De overheid reageerde hierop, net als in de jaren dertig, met een reeks schikkingen die de vrouwenwerkloosheid moesten beperken. In overleg met werkgeversorganisaties en vakbonden trad de uitvoerende macht, buiten het parlement om, via Koninklijke Besluiten regelgevend op. Historische studies over het ontstaan en de ontwikkeling van de Belgische sociale zekerheid besteden nauwelijks aandacht aan die restricties (Vanthemsche, 1994; Luyten & Vanthemsche, 1995).

¹⁸. Met uitzonderingen voor schoolverlaters die nog nooit gewerkt hebben, maar na een zekere 'wachtijd' toch een uitkering ontvangen.

¹⁹. "Verzekering tegen werkloosheid", *De Christelijke Werkgever*, VI (april 1950) 148-152.

²⁰. Van Hecke, George, "Het plan Beveridge", *De Gids*, XXXVI (januari 1945) 28. "Een politiek van tewerkstelling van alle arbeidsbekwame mannen, m.a.w. een full employment".

	Volledig werklozen		Gedeeltelijk werklozen		Werkloosheids %	
	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen	Mannen	Vrouwen
1947	30.288	5.351	25.162	6.759	3,7	2,7
1948	64.309	16.650	32.591	15.653	6,2	7,0
1949	130.289	43.699	42.709	18.199	11,2	13,1
1950	127.887	42.085	39.688	13.877	10,6	11,5
1951	101.232	52.220	30.869	22.199	8,3	14,6
1952	108.059	65.511	47.284	25.684	9,8	17,9
1953	116.625	66.989	41.342	20.851	10,1	17,2
1954	107.458	59.468	40.216	17.610	9,5	15,2
1955	75.121	41.368	39.115	16.794	7,3	11,7
1956	61.382	29.652	40.035	13.707	6,4	8,6
1957	55.698	22.162	27.595	11.355	5,2	6,5
1958	81.252	28.495	51.011	20.135	8,2	9,4
1959	92.132	32.843	58.206	16.028	9,5	9,5
1960	82.078	27.974	37.283	10.762	7,5	7,4

TABEL 1: VOLLEDIGE EN GEDEELTELIJKE WERKLOOSHEID VAN MANNEN EN VROUWEN. WERKLOOSHEIDSPERCENTAGES NAAR GESLACHT 1947-1960²¹

Het proefschrift van de socioloog Edmond Lambrechts (1975), *Vrouwenarbeid in België. Een analyse van het tewerkstellingsbeleid inzake vrouwelijke arbeidskrachten sinds 1930*, onderzocht het Belgische beleid ten aanzien van de vrouwelijke arbeidskrachten tussen 1930 en 1972 en de invloed van dit beleid op de arbeidspositie van de vrouw. Lambrechts kwam tot de conclusie dat het tewerkstellingsbeleid tussen 1930 en 1972 vrouwen als reservearbeidskrachten ter regeling van de arbeidsmarkt had gebruikt en bovendien bijgedragen had tot het ontstaan en de bestending van specifiek vrouwelijke arbeidstaken met secundaire arbeidsmarktkenmerken.²² In de

²¹. Bron: Lambrechts (1975, 235, 254). Gebaseerd op de *Jaarverslagen van de Rijksdienst voor Arbeidsbemiddeling* en de *Jaarverslagen van de Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid*.

²². Lambrechts gebruikt hier twee arbeidsmarkttheorieën, de dubbele arbeidsmarkttheorie en de arbeidsreservelegertheorie. De dubbele arbeidsmarkttheorie stelt dat de arbeidsmarkt niet één homogeen geheel vormt, maar uit twee segmenten bestaat, een primair, gekenmerkt door jobs met een relatief hoge arbeidszekerheid, hoog opleidingsniveau, hoge lonen, goede arbeidsomstandigheden en reële promotiekansen en een secundair, gekenmerkt door routinewerk, lage geschooldheid, lage lonen, slechte arbeidsomstandigheden, weinig arbeidszekerheid en geringe promotiekansen. De arbeidsreservelegertheorie (Braverman, 1974, 377-401)

naoorlogse periode werden er geen drastische maatregelen genomen om de ongewenste vrouwelijke arbeidskrachten van de markt te verwijderen. De besluitvorming voltrok zich vooral in de vorm van ontmoedigende maatregelen: vrouwen werden gediscrimineerd in de maatschappelijke zekerheid, de werkloosheidsreglementeringen en de belastingen. Een premie voor de moeder aan de haard moest hen aanmoedigen thuis te blijven. Vanaf 1955 werd er echter een tekort aan arbeiders voelbaar en werden de ontmoedigende maatregelen afgeschaft. Vrouwen werden in grotere getale ingeschakeld, vooral voor specifieke taken waarvoor weinig mannelijke arbeidskrachten beschikbaar waren. Naarmate het tekort aan arbeiders nijpender werd, poogde de overheid de inschakeling van vrouwen op te drijven door de uitbreiding van de sociale voorzieningen die het buitenshuiswerk van de gehuwde vrouw moesten vergemakkelijken. Wat de eisen van de vrouwen zelf in verband met hun arbeidsvoorwaarden betrof, zoals de eis voor gelijke beloning, nam de overheid echter een zeer passieve houding aan (Lambrechts, 1975, 206-212).

Welke maatregelen nam de Belgische regering ter beperking van de vrouwelijke werkloosheid? Reeds zeven maanden na het Organiek Besluit betreffende de inrichting van het Voorlopig Steunfonds voor onvrijwillig werklozen (26/5/1945) werd een eerste beperkende maatregel genomen. Door het Besluit van de Regent van 29 december 1945 werden de vrouwen, die niet konden bewijzen dat zij sedert 1 december 1944 minstens drie maanden (75 dagen) als loonarbeidster gewerkt hadden, van het recht op een werkloos-

verklaart het bestaan van zwakke groepen op de arbeidsmarkt en hoe die groepen door kapitalisten in hun voordeel ingezet worden. Feministische onderzoeksters duiden aan dat vooral vrouwen in dit reserveleger terecht kwamen (Sullerot, 1968, 201-276; Blok, 1978). Zij werden als arbeidskrachten ingezet in periodes van hoogconjunctuur en in oorlogstijd, en massaal weer naar huis gestuurd tijdens recessies. Sinds de jaren zeventig wordt er veel kritiek geformuleerd op deze theorie, die immers wel verklaart waarom er een reserveleger bestaat – de structurele nood van het kapitalisme aan zwakke groepen –, maar niet waarom juist vrouwen erin terechtkomen. De feminisering van de theorie is betwistbaar, daar elk analytisch kader om de theorie op bepaalde groepen toe te passen ontbreekt. De marxistische categorieën zijn sekseblind (Hartmann, 1981, 1-49). Bovendien zitten niet alle werkende vrouwen in het arbeidsreserveleger en is er, recessie of niet, steeds nood aan vrouwen in bepaalde vrouwenberoepen. Niet alle vrouwenarbeid is zo flexibel inzet- en wegwerpbaar als de theorie wil doen geloven. Ten slotte insinueert de feministisch-marxistische interpretatie van de arbeidsreservelegertheorie dat het einde van het kapitalisme ook het einde van de onderdrukking van de vrouwen zal betekenen en negeert daardoor andere oorzaken van vrouwenonderdrukking en andere profiteurs van die situatie. Niet alleen de kapitalist, maar ook de arbeider-kostwinner had baat bij de situatie en de ondergeschikte positie van vrouwenarbeid is niet uitsluitend vanuit de interne logica van het kapitalistische productieproces te verklaren (Janssens, 1997, 10-21).

heidsvergoeding uitgesloten. Hierdoor daalde het aantal geregistreerde werkzoekende vrouwen in een aantal sectoren, zoals textiel en voeding, drastisch.

In 1949 begon de werkloosheid catastrofale proporties aan te nemen en werden nieuwe beperkende maatregelen genomen, die vooral gehuwde vrouwen viseerden. Wel werd vanuit een familiale bekommernis een onderscheid gemaakt tussen de gehuwde vrouwen die gezinshoofd waren en zij die dat niet waren. Door het Besluit van de Regent van 12 maart 1949 hadden gehuwde vrouwen slechts recht op steun, als zij konden bewijzen dat er voor hen voor minstens 75 werkdagen stortingen voor de Maatschappelijke Zekerheid waren gedaan in de loop van het jaar dat aan de aanvraag tot werklozensteun voorafging. Die voorwaarde moest elk jaar opnieuw vervuld worden. Voor ongehuwde vrouwen, weduwen, gescheiden vrouwen en vrouwen waarvan het beroepsinkomen het belangrijkste bestaansmiddel van het gezin was, gold een referteperiode van drie jaar. In juli 1949 trok minister van Arbeid en Sociale Voorzorg Léon-Élie Troclet de onpopulaire maatregel in. Zijn opvolger Oscar Behogne voerde haar drie maanden later opnieuw in, maar versoepelde de reglementering voor gehuwde werkloze vrouwen die gewerkt hadden in bepaalde streken of nijverheden die het hardst door de werkloosheid getroffen waren (*Ibid.*, 113-115).

Tussen 1950 en 1951 evolueerden de werkloosheidscijfers van mannen en vrouwen in tegengestelde zin: het aantal volledig vergoede werkloze mannen nam gevoelig af terwijl het aantal volledig vergoede werkloze vrouwen bleef toenemen (Tabel 1). Als reactie hierop werden nieuwe, ingrijpende wijzigingen in de werkloosheidsreglementering doorgevoerd die als enig doel hadden het systeem van uitsluiting van (gehuwde) werkloze vrouwen efficiënter te maken. Het KB van 22 juni 1951 verstrakte de toelatingsvoorwaarden voor mannen en voor vrouwen. Alleen wie in de loop van de tien maanden voor zijn of haar aanvraag gedurende minstens zes maanden (drie maanden voor wie jonger was dan 18) loonarbeid verricht had, kon een uitkering ontvangen. Het KB van 13 december 1951 voerde artikel 77*quinquies* in, dat bepaalde dat gehuwde en daarmee gelijkgestelde vrouwen van werklozensteun konden uitgesloten worden, wanneer hun werkloosheid "op abnormale wijze voortduurde of opnieuw intrad".²³ In februari 1952 volgde een reglementaire onderrichting die vastlegde wanneer werkloosheid 'abnormaal' was – de gelijkenis met de Britse wet, zowel in naam als inhoudelijk is opvallend – en de procedure van uitsluiting vastlegde. Abnormaal was de werkloosheid van gehuwde vrouwen die slechts dankzij voor hun huwelijk geleverde arbeids-

²³. Art. 77*quinquies* gold ook voor werklozen met een bijberoep en werklozen die met een zelfstandige samenwoonden. Houben, Robert, "Rubriek van het Belgisch Arbeidsrecht", *De Gids*, XLIII (februari 1952) 197-203.

prestaties van een uitkering bleven genieten en van vrouwen die zich 'hoofdzakelijk' met hun huishouden bezighielden en slechts dankzij 'gelegenheidsprestaties' het recht op steun verworven hadden.

De beslissing tot uitsluiting lag bij de directeur van het gewestelijk bureau, op eensluidend advies van de adviescommissie. Die commissie besloot over de abnormale duur of herhaling van de werkloosheid, rekening houdend met het beroepsverleden (al dan niet regelmatige arbeid), de gezinssituatie (al dan niet gezinshoofd), de leeftijd, de lichamelijke geschiktheid van de betrokkene en de economische toestand.²⁴ De nieuwe regeling leidde tot de massale uitsluiting van werkloze vrouwen. Tussen december 1951 en december 1953 werden ongeveer 6.400 vrouwen op basis van dit artikel uitgesloten (Tabel 2).

	Uitsluiting			Vernietiging van de uitsluiting	Volledig werkloze vrouwen	
	Bepaalde periode	Onbepaalde periode	Totaal		Dag-gemiddelde	Maand-gemiddelde
1951	-	-	20.222	-	52.220	62.580
1952	-	-	22.332	-	65.511	76.668
1953	9.372	9.648	19.020	-	66.989	78.055
1954	9.144	11.796	20.940	-	59.468	69.955
1955	5.136	13.812	18.948	-	41.368	50.122
1956	660	14.856	15.516	2.453	29.652	36.306
1957	480	10.560	11.040	2.102	22.162	27.797
1958	369	6.763	7.132	1.503	28.495	35.087
1959	587	8.327	8.914	1.289	32.843	39.344

TABEL 2: AANTAL IN DE LOOP VAN HET JAAR VAN DE WERKLOOSHEIDSUITKERINGEN UITGESLOTEN WERKLOZE VROUWEN (1951-1959)²⁵

Artikel 77 voerde in het verzekeringsstelsel – *assurance* – opnieuw een element van bijstand – *assistance* – in. Bepaalde categorieën werklozen hadden alleen recht op een uitkering indien zij behoeftig waren. Dit is des te verrassender gezien het gewoonlijke vakbondsverzet tegen soortgelijke voorstellen. Tijdens de jaren vijftig kwamen de werkgevers meermaals aanzetten met plannen om de hele werkloosheidsverzekering in die richting om te gooien:

²⁴Lambrechts, 1975, 116-117; Houben, Robert, "Rubriek van het Belgisch Arbeidsrecht", *De Gids*, XLIII (november 1952) 976-985.

²⁵Bron: Lambrechts (1975, 236).

na een beperkte periode van werkloosheidsverzekering, met relatief hoge uitkeringen gebaseerd op voorheen betaalde bijdragen, zou moeten overgegaan worden naar een systeem van bijstand, gefinancierd door het collectief. Dergelijke voorstellen raakten nooit ver, dankzij het radicale en unanieme veto van de vakbonden, die een terugkeer naar de vooroorlogse situatie vreesden en de notie 'behoefte' uit het systeem wilden houden (Vanthemsche, 1994, 181). Het feit dat waar het gehuwde vrouwen betrof de vakbonden veel minder alert waren in het vermijden van dergelijke distincties, toont aan hoe sterk het mannelijke kostwinnersmodel was, en de steun voor een sociale zekerheidsstelsel gebaseerd op dit model.

Het uitsluitingsmechanisme kon nog efficiënter. Het KB van 16 september 1953 begrensde het recht van vrouwen op een vergoeding in de tijd. Artikel 77*sexies* bepaalde dat de gehuwde vrouwen en bijzitten die niet de steun van het huishouden waren, in de loop van elk dienstjaar alleen vergoed konden worden voor het aantal dagen dat ze gedurende het vorige dienstjaar loonarbeid hadden verricht. De beperking werd niet toegepast indien het aantal dagen loonarbeid meer dan 200 bedroeg, wie minder dan dertig dagen gewerkt had kreeg helemaal geen uitkering. Tussen oktober 1954 en juni 1955 werden 14.396 vrouwen door dit artikel getroffen. Tussen november 1953 en september 1955 werden bovendien 14.423 vrouwen uitgesloten op basis van artikel 77*quinquies*. De Rijksdienst voor Arbeidsbemiddeling en Werkloosheid ging er in haar jaarverslag van 1954 prat op dat dankzij de artikelen 77*quinquies* en *sexies* de toename van het aantal werkloze vrouwen in een daling was omgeslagen (Lambrechts, 1975, 117-119).²⁶ Het ACV liet tegen het KB van 16 september een krachtig protest horen (Pasture, 1992, 326).

Het KB van 1 juli 1955 schafte artikel 77*sexies* terug af. Artikel 77*quinquies* bleef echter van kracht. Het KB voerde evenwel een nieuwheid in. Artikel 60*bis* bepaalde dat werkloze vrouwen verplicht konden worden een algemene of speciale vorming te volgen. Indien zij dit weigerden, de cursus stopzetten of door eigen toedoen werden uitgesloten, konden ze hun uitkering verliezen. Het officiële doel van de cursus was de algemene, huishoudelijke en beroepskennis van de werkloze vrouwen op te voeren en hun geschiktheid om het werk te hervatten, te handhaven of te verbeteren (Lambrechts, 1975, 126-128). Op het eerste gezicht lijkt die nieuwe wettelijke schikking een nieuwe geest te ademen: de vrouwen werden op een betrekking voorbereid, waar in het verleden alleen maar zoveel mogelijk vrouwen uitgesloten werden. De manier waarop het artikel in de praktijk

²⁶ Een triomfantelijke bespreking van dit verslag en de vele uitsluitingen: De Staercke, Jacques, "De werkloosheid der vrouwen", *De Christelijke Werkgever*, XII (juli 1956) 336-337.

werd gebracht, doet echter vraagtekens plaatsen. Tussen maart 1956 en mei 1957 werden immers 1.781 vrouwen op basis van dit artikel uitgesloten. Op 3 juli 1957 werden bovendien de criteria voor het oproepen van gehuwde vrouwen voor de cursus verruimd: de kandidate mocht tot 50 jaar oud zijn (voorheen 40) en mocht tot 13 uur van huis weg zijn (voorheen 10) om de cursus te volgen. De ACV-Syndicale Dienst voor Vrouwen protesteerde en duidde aan dat de cursussen en de verruiming van de criteria enkel werden ingezet om zoveel mogelijk vrouwen uit te sluiten. De lange afwezigheid, de onkosten van de verplaatsing en het autoritaire gedrag van de lesgevers deden immers veel vrouwen besluiten van de steun af te zien.²⁷

Het KB van 27 december 1961 maakte een einde aan de voor vrouwen discriminerende beschikkingen inzake uitsluiting uit de werkloosheidsverzekering. Wellicht speelde de verbeterende economische situatie hier een rol. Het nieuwe artikel 77*quinquies* bepaalde nog steeds dat de beperking van het genot van de werkloosheidsuitkeringen kon bevolen worden wanneer de werkloosheid op abnormale wijze aanhield of terugkeerde. Er werd echter geen onderscheid meer gemaakt naar geslacht. De discriminatie in de hoogte van de uitgekeerde bedragen bleef nog tot 1973 bestaan (Lambrechts, 1975, 113-114, 146-147).

4. DE HOUDING VAN ENKELE BELGISCHE KATHOLIEKE TIJDSCHRIFTEN TEN OPZICHTE VAN DE WERKLOZE VROUW (1945-1960)

"Een fabrikant vertelde dat de minnaar van zijn 'martje' vanwege zijn vader een uitbrander kreeg: 'wat een gedacht toch te trouwen met iemand die naar den dop niet zal kunnen gaan?'. Een afzonderlijke mening die toch de reeds verspreide mentaliteit jegens de nieuwmodische bruidsschat karakteriseert".²⁸

In de zes katholieke intellectuele tijdschriften die onder de loep genomen werden op zoek naar opvattingen over vrouwenarbeid, werden de tewerkstelling, de werkloosheid en het werkloosheidsbeleid uitgebreid becommentarieerd. Het is hier dat de logica achter de uitsluiting van gehuwde vrouwen van

²⁷. ACV. XIXe congres. Verslag. Brussel, 1955, 48. Houben, Robert, "Rubriek van het Belgisch Arbeidsrecht", *De Gids*, XLVI (augustus 1955) 637-638; XLVII (januari 1956) 87; XLVII (november 1956) 11.

²⁸. Versele, Jozef, "De fabrieksarbeid van de gehuwde vrouw", *De Christelijke Werkgever*, XI (juni 1955) 249-254.

het ontvangen van een uitkering uitgesproken, uitgewerkt en gelegitimeerd werd. Er werd, aansluitend bij de voorstelling van arbeid en de arbeider als mannelijk, een beeld gepresenteerd van de gehuwde vrouw als een niet-arbeider die onderhouden werd door haar echtgenoot (zie paragraaf 1). De werkloze gehuwde vrouw bestond bijgevolg niet. Wie per definitie niet werkt, kan immers niet werkloos worden. Gehuwde vrouwen die zich toch werkloos noemden, werden in het beste geval voorgesteld als sukkelaars, veel vaker echter als oplichters.

De verschillende maatregelen die de opeenvolgende regeringen troffen om de vrouwenwerkloosheid te bestrijden, werden positief onthaald.²⁹ De tijdschriften legden hierbij wel verschillende accenten. Net zoals de reglementering de ontwikkeling van de werkloosheidscijfers op de voet volgde, verscherpte of verzwakte de commentaar in de tijdschriften naar gelang de omvang van de werkloosheid. In de eerste helft van de jaren vijftig verhardde de toon van het misbruikdiscours. De werkloosheid was hoog, er leek geen verbetering in zicht te zijn en de financiële druk op de overheid was erg groot. Uitzonderlijk veel gehuwde vrouwen schenen zich als werkloze op te geven. Dit werd op zich als bewijs aanvaard voor de aanwezigheid van misbruiken: "Le pourcentage qu'elles représentent pour l'ensemble du chômage féminin est tel que l'on ne peut se cacher l'existence de situations abusives".³⁰ Die 'anomalie' moest geremedieerd worden en vormde de grootste van de misbruiken van de werkloosheidsgelden. In de tweede helft van de jaren vijftig kwam het onderwerp nauwelijks nog ter sprake, om in 1959-1960 terug op te duiken, in het ene tijdschrift al wat harder dan in het andere. Misbruik van de werkloosheid was volgens de tijdschriften meestal niet te wijten aan kwaad opzet van de mensen, wel aan lacunes in de Belgische wetgeving. "Welke Belg poogt er niet instinctmatig profijt te trekken uit de zwakheden van een wet? Men moet niet diegenen kritikerken die profiteren van de leemten in een reglementering, maar de reglementering zelf".³¹

²⁹ Zelfs de maatregelen die getroffen en/of verder uitgevoerd werden door de socialistisch-liberale regering Van Acker (1954-1958). Dit is des te opmerkelijk gezien de anders niet malse katholieke kritiek op het beleid inzake sociale zekerheid van deze regering. Enkel het ACV bekritiseerde de uitsluitingsmaatregelen, maar enkel wanneer zij te gortig werden en de rechten van alle arbeiders in gevaar leken te brengen. De kritiek vanuit het ACV lijkt ook voornamelijk het werk te zijn geweest van enkele vrouwelijke vrijgestelden (Maria Nagels, Alice Nysen) die strijd voerden voor de rechten van de arbeidende vrouwen. Christelijke Centrale der Textiel- en Kledingbewerkeren, *Algemeen Verslag Congres 1962*, 457-464; ACV, *XIXe Congres. Verslag*, 48.

³⁰ Lagasse, André, "Le mouvement social en 1953", *BIRES*, X (mei 1951) 250-251.

³¹ "Verzekering tegen werkloosheid", *De Christelijke Werkgever*, VI (april 1950) 148-152; Hulpiau, Rafaël, "Panorama van het sociale leven in 1949", *De Gids*, XLI (april 1950) 282-

De Belgische werkloosheidsreglementering zou soepeler zijn dan die van de buurlanden. Dit argument werd pragmatisch ingezet om de economische pessimisten tegen te spreken en tegelijkertijd te pleiten voor een strengere werkloosheidsreglementering: er waren in België veel werklozen omdat het systeem te vrijgevig was, niet omdat het slecht ging met de economie. De statistieken waren immers de vertaling van de sociale wetgeving en niet van de economische realiteit.³² Om een beter zicht te krijgen op de 'werkelijke' omvang van de werkloosheid moesten de vrouwen, de gedeeltelijk werkonbekwamen, en de oudere moeilijk te plaatsen werklozen, afgetrokken worden. Dan wist men hoeveel 'echte arbeiders' er beschikbaar waren en hoeveel werkgelegenheid er dus gecreëerd moest worden.³³

Verwijzingen naar de bijzondere omstandigheden tijdens de wederopbouw verklaarden de werkloosheid van vrouwen, maar hadden eveneens het gewilde effect deze als uitzonderlijk te duiden. Na de oorlog zouden de werkgevers, reagerend op het grote tekort aan arbeidskrachten, een aantal mensen tijdelijk aangenomen hebben die eigenlijk geen arbeiders waren en normaal niet werkten, waaronder veel vrouwen. Die vrouwen waren door de modernisering van de nijverheid – mechanisering en een stijgende productiviteit – hun werk weer kwijtgeraakt.

"Ingevolge de huidige reglementering mogen alle personen die dankzij de uitzonderlijke omstandigheden gewerkt hebben, en wier bedoeling gesalarieerde te blijven in 't geheel niet vaststond, voor onbepaalde tijd genieten van de voordelen van het Steunfonds voor werklozen".

Zij hadden daar echter geen recht op, omdat zij slechts tijdelijke en geen 'echte' arbeiders waren. De werkloosheidsuitkering was niet voor hen bedoeld, maar voor de mensen die 'normaal' werkten.³⁴

327; Fraeters, Leo, "Het sociaal leven in 1950", *De Gids*, XLII (juni 1951) 600-611; Woronoff, André, "Le mouvement social en 1949", *BIRES*, XVI (mei 1950) 52-53, 64-65.

³² Mellery, Georges, "La vie économique. La lutte contre le chômage", *La Revue Nouvelle*, V (1949) 164-169; Baudhuin, Fernand, "Ceci a tué cela", *Revue Générale Belge*, XCI (augustus 1955) 1755; Van Houtte, Jean, "Ou vont nos finances publiques", *Revue Générale Belge*, XCIII (januari 1957) 7; Daloze, Jean, "Des 'faiseurs de plan' ou la loi d'effort", *Revue Générale Belge*, XCVI (juli 1960) 138-139; Masson, Jozeph, "De werkloosheid in België", *De Christelijke Werkgever*, XI (juli 1955) 269-271.

³³ Vasanne, Alphonse, "La construction", *BIRES*, XVI (mei 1950), 199; Janssens, Albert-Edouard, "Les finances publiques belges en 1949", *BIRES*, XVI (mei 1950) 3-5; Van Rompuy, V. en Teyssen, J., "De Belgische economie in 1952", *De Gids*, XLIV (mei 1953) 471, 506.

³⁴ Janssens, Albert-Edouard, "Les finances publiques belges en 1949", *BIRES*, XVI (mei 1950) 3-5, "Verzekering tegen werkloosheid", *De Christelijke Werkgever*, VI (april 1950) 148-152; Declercq, J., "Asociale aspecten van de werkloosheid", *De Gids*, XL (mei 1949) 571-581.

La Revue Nouvelle, een algemeen cultureel tijdschrift "de ligne chrétienne de gauche, avec des nuances", bood de meest genuanceerde visie op het debat.³⁵ Niet de zogenaamde misbruiken stonden centraal in de besprekingen van de tewerkstelling en de werkloosheid, wel de economische problemen, zoals de buitenlandse concurrentie in de textielsector, de betalingsmoeilijkheden in de bouw, de gebrekkige mobiliteit van arbeiders en industrie, het gebrek aan gekwalificeerde arbeiders, en dus de nood aan beter technisch onderwijs en beroepskeuzevoorlichting.³⁶ Meermaals waarschuwde het tijdschrift voor een overdreven focus op de zogenaamde misbruiken. Hiermee werden niet alleen de gehuwde vrouwen bedoeld, maar alle werklozen die van profiteren beschuldigd werden (onbekwaamheid simuleren, zwart werk, een 'gepaste' betrekking weigeren). Het tijdschrift ontkende het bestaan van dergelijke misbruiken niet en loochende evenmin de nood aan maatregelen, maar liet zich niet tot scheldpartijen verleiden. In een redactiestuk werd gewaarschuwd voor ongenuanceerde veroordelingen, waar een niet nader genoemde krant – waarschijnlijk de katholiek-conservatieve krant *La Libre Belgique* – blijkbaar niet vies van was. Werklozen benoemen als "des carotiers qui se vont entretenir par la communauté" was kwetsend voor wie geen werk vond, zonder daar schuld aan te hebben. Bovendien mochten ook de verantwoordelijkheid van de werkgevers en de administratie in het tewerkstellingsvraagstuk niet uit het oog verloren worden.³⁷

De werkloosheid was volgens *La Revue Nouvelle* in de eerste plaats een economisch probleem. De oplossing lag in een goed economisch beleid en

^{35.} *La Revue Nouvelle* ontstond in 1945 als nakomeling van het in 1929 door Jacques Leclercq opgerichte *La Cité Chrétienne*. Onder invloed van het Franse personalisme besloot een enthousiaste groep gelijkgezinden (o.a. André Molitor, Jean Delfosse en Jean Jadot) de aandacht op nieuwe problemen te richten. Ze aanvaardden in een pluralistische maatschappij te leven, waarin hun positie als christenen veranderd was: de droom was niet langer de *Cité Chrétienne* te herstellen, "mais d'être pleinement chrétien dans la cité des hommes". Het tijdschrift stelde zich onafhankelijker op tegenover de geïnstitutionaliseerde kerk, koos voor een deconfessionalisering en deklerikalisering van het openbare leven en dialoog met andersgezinden zonder een complete breuk met de kerkelijke wereld te riskeren. Het tijdschrift nam afwijkende standpunten in in verband met het vrije onderwijs, de koningskwestie en UDB. Molitor (1984, 193-214, 269-274); *Cinquante ans, rebondir* (themanummer *Revue Nouvelle* naar aanleiding van haar vijftigjarig bestaan).

^{36.} Mellery, Georges, "D'une politique de l'emploi", *La Revue Nouvelle*, V (1949) 274-278; Laloire, Marcel, "Moins de chômeurs grâce à un meilleur enseignement technique", *La Revue Nouvelle*, V (1949) 488-489; Laloire, Marcel, "Perspectives", *La Revue Nouvelle*, VIII (1952) 43; Laloire, Marcel, "La mobilité de la main-d'œuvre", *La Revue Nouvelle*, X (1954) 210-214.

^{37.} "Les 'abus du chômage'", *La Revue Nouvelle*, V (1949) 497-498. Ook Mgr. Emiel De Smedt, bisschop van Brugge, hield een pleidooi voor meer rechtvaardigheid tegenover de werklozen: Laloire, Marcel, "La hiérarchie catholique et les chômeurs", *La Revue Nouvelle*, IX (1953) 615.

een degelijk tewerkstellingsbeleid, niet in sleutelen aan de werkloosheidsreglementering.

"On se demande si le Gouvernement n'aurait pu exercer une action plus efficace que celle de supprimer à l'avenir les allocations de chômage pour les femmes mariées. [...] La lutte contre les abus de l'assurance chômage ne s'attaque qu'aux symptômes du mal, alors que le véritable remède réside dans une politique de résorption du chômage."

Let op: dit betekent niet dat de samenstellers van *La Revue Nouvelle* gehuwde werkloze vrouwen niet problematisch vonden. Zij geloofden evenzeer in de mannelijke kostwinnersnorm en beschreven gehuwde vrouwen als personen die per definitie geen steun nodig hadden omdat zij onderhouden werden door hun echtgenoten. Het was normaal dat gehuwde vrouwen, in tegenstelling tot mannen, moesten bewijzen dat ze wel echt werk zochten en echte arbeiders waren.³⁸ Tussen 1955 en 1959 zweeg *La Revue Nouvelle* echter over het zagezegde misbruik en werden oplossingen voor de werkloosheidsproblematiek alleen in de strikt economische sfeer gezocht. In 1959-1960 werd nog even vermeld dat de vrouwelijke werkloosheid in België gedaald was, dankzij de strengere controle van de gehuwde vrouwen.³⁹

Universitas, het tijdschrift van het Leuvense Hoogstudentenverbond voor Katholieke Actie, behandelde de kwestie van de werkloosheid niet erg vaak.⁴⁰ In de weinige artikels erover werd gedeeltelijk hetzelfde standpunt ingenomen als in *La Revue Nouvelle*: "De uitroeiing van de misbruiken in de werklozensteun is uiteindelijk gebonden aan een ordening en een verruiming van de werkgelegenheid". Wel werd de beperking van de vrouwenarbeid

³⁸ Laloire, Marcel, "Cent cinquante mille chômeurs", *La Revue Nouvelle*, IV (1948) 546-550; Laloire, Marcel, "Le problème du chômage est-il insoluble?", *La Revue Nouvelle*, IX (1953) 206-212; "Bilan de la majorité absolue", *La Revue Nouvelle*, IX (1953) 517-518.

³⁹ Laloire, Marcel, "L'inquiétante montée du chômage", *La Revue Nouvelle*, XV (1959) 289-294; Camu, A., "Essai sur l'évolution économique de la Belgique", *La Revue Nouvelle*, XVI (1960) 398-399.

⁴⁰ De *Universitas*-beweging werd in de jaren dertig opgericht binnen het kader van de Katholieke Actie, vanuit een bezinning op de cultuurcrisis, met als doel vernieuwing te brengen van de christelijke waarden. Proost en bezieler Albert Dondeyne stelde als doelen voorop: het godsdienstige leven van de studenten op een universitair peil brengen, nadenken over oplossingen voor het probleem geloof-wereld, de Vlaamse eisen inkaderen in een ruimere context van kerk- en maatschappijvernieuwing en van de Leuvense universiteit een bid-, denk- en arbeidsgemeenschap maken in dienst van kerk en volk. De redacteurs waren wegbereiders van een progressief christelijke denkrichting en streefden vanaf 1950 voor binnenkerkelijke ontvoeding van de leek, de vernieuwing van de liturgie, de hervorming van de universitaire structuren, het studentensyndicalisme, de dialoog met andersdenkenden en de internationale solidariteit. Eigentijdse problemen werden op een soepele manier bekeken vanuit de grondbeginselen van het christelijke geloof (Gevers & Vos, 1989; Schramme, 1985; Grootaers, 1972).

soms als deel van de oplossing van de werkloosheid voorgesteld, echter zonder concrete voorstellen in die richting te doen. Echte verbeteringen werden verwacht van de uitbreiding van de nijverheid.⁴¹

De *Revue Générale Belge*, een elitair en conservatief algemeen cultureel tijdschrift, reageerde scherper.⁴² Naast artikels die de werkloosheid louter als een economische kwestie bespraken, werd de stijgende werkloosheid sterk gerelateerd aan het zogenaamde misbruik door gehuwde vrouwen.⁴³ De mannenwerkloosheid zou 'normaal' fluctueren, op het ritme van de economische conjunctuur, terwijl het aantal gehuwde werkloze vrouwen alsmaar toenam.

"Dans ces conditions, l'assurance chômage perd son caractère réel: il n'a plus rien de commun avec la situation tragique du salarié qui se trouve dans l'impossibilité matérielle de trouver un emploi; le fonds de chômage devient purement une caisse d'allocations au bénéfice de certaines catégories de femmes mariées".⁴⁴

Daar waar *La Revue Nouvelle* vond dat de bestaande wetgeving (art. 77quinquies en sexies) de grootste misbruiken reeds had aangepakt, vond de *Revue Générale Belge* die maatregelen hoogst ontoereikend, "elles ne touchent pas le fond du problème".⁴⁵ Elders werd toch vermeld dat de daling van de werkloosheid voor een groot deel precies aan die maatregelen, die duizenden gehuwde vrouwen hadden uitgesloten, te danken was.⁴⁶ Fernand Baudhuin, hoogleraar economie aan de KUL, wond er geen doekjes om:

⁴¹ Tanghe, Dis, "De Vlaamse-Sociale avonden", *Universitas*, XII (november 1950) 96-98; Candries, Emiel, "Het Vlaamse bedrijfsleven", *Universitas*, XIV (december 1952) 155-158; Verberckmoes, Georges, "Jeugdwerkloosheid, de zwakte van Vlaanderen", *Universitas*, XV (oktober 1953) 13-21.

⁴² De *Revue Générale Belge* ontstond in 1945 uit de fusie van de *Revue Générale* (°1865) en de *Revue Belge* (°1924). In het geheel van het christelijke tijdschriftenlandschap bevond het zich duidelijk aan de conservatieve rechterzijde. Dit blijkt uit haar opvattingen inzake politiek, cultuur en religie, al weerklinkt er hier en daar een eenzame dissidente noot. Thevelin (1988); "A nos lecteurs", *Revue Générale Belge*, I (november 1945) 1.

⁴³ Sermon, L., "Programme économique des Syndicats Chrétiens", *Revue Générale Belge*, XC (februari 1954) 681-682; Wilmots, André, "Le plein emploi dans le monde", *Revue Générale Belge*, XC (mei 1954) 1183; Daloze, Jean, "La situation financière", *Revue Générale Belge*, XCIV (augustus 1958) 116-117; "Les pouvoirs publics dépensent mal", *Revue Générale Belge*, XCV (februari 1959) 124.

⁴⁴ "Quatre ans de gouvernement homogène", *Revue Générale Belge*, XC (maart 1954) 732-734.

⁴⁵ "Quatre ans de gouvernement homogène", 732-734; Laloire, Marcel, "Le travail féminin", *La Revue Nouvelle*, XIX (1954) 406. "On oublie de dire que ces abus caractérisés sont réprimés par la réglementation en vigueur."

⁴⁶ Daloze, Jean, "Panorama 1955", *Revue Générale Belge*, XCI (december 1955) 333.

"Les ouvrières ou les femmes qui ont passé quelque temps dans l'industrie, peuvent recevoir une indemnisation qui leur laisse le loisir de faire leur ménage, ou de ne rien faire du tout ce qui est plus agréable pour elles que d'aller 'en service'".⁴⁷

Volgens hem werkten een groot aantal meisjes "tout juste le temps nécessaire pour acquérir la qualité d'ouvrière" en 'arrangeerden' ze zich vervolgens "pour ne jamais retrouver l'emploi qui convient". "Elles sont chômeuses à perpétuité".⁴⁸ Vanaf 1955 verdween het misbruikdiscours in de *Revue Générale Belge* om in 1960 krachtig terug te komen. Jean Daloze beschuldigde de Belgen ervan plantrekkers te zijn die van de staat profiteerden telkens ze daar een opening toe vonden. "Est-on réactionnaire parce que l'on veut réduire les abus du chômage féminin?", vroeg hij zich af. Neen, wél moedig. De 'linkse' christen-democraten moesten volgens hem dan ook dringend hun prioriteiten herzien.⁴⁹

De Christelijke Werkgever, het tijdschrift van de Vlaamse tak van de katholieke patroonsorganisatie FEKAWE en *De Gids op Maatschappelijk Gebied*⁵⁰, het tijdschrift van christelijke arbeidersbeweging ACW, volgden in een maandelijks rubriek⁵¹ de evolutie van de werkloosheidsreglementering op de voet. *De Gids* ging hierbij het grondigst te werk. Beide tijdschriften gingen uitvoerig in op de economische oorzaken van de werkloosheid. *De Gids* en *De Christelijke Werkgever* stonden uitgebreider dan de andere tijdschriften stil bij de kwestie van de gehuwde vrouwen. In de regel werd er ingestemd met elk initiatief dat leidde tot het bestrijden van misbruiken – lees: het schrappen van gehuwde vrouwen.⁵²

⁴⁷ Baudhuin, Fernand, "Ceci a tué cela", *Revue Générale Belge*, XCI (augustus 1955) 1755.

⁴⁸ Geciteerd door Laloire, Marcel, "Le problème du chômage est-il insoluble?", *La Revue Nouvelle*, IX, 1953, 206-212.

⁴⁹ Daloze, Jean, "Le programme Eyskens déjà menacé?" *Revue Générale Belge*, XCVI (september 1960) 137; Daloze, Jean, "Les milieux de gauche et la 'loi unique'", *Revue Générale Belge*, XCVI (december 1960) 134.

⁵⁰ *De Gids op Maatschappelijk Gebied* vervulde gedeeltelijk haar ambitie meer dan een kaderblad te zijn en richtte zich expliciet tot alle katholieke intellectuelen. De nadruk bleef op sociale en economische kwesties liggen, maar cultuur, religie en politiek kwamen ook ruimschoots aan bod (Mampuys, 1989). *De Christelijke Werkgever* was een echt ledenblad en bracht een maandelijks synthese van de evolutie van en de discussies over de sociaal-economische problemen in België en buitenland, waarbij veel kopij gependend werd aan de sociale leer van de Kerk. De nadruk lag, zoals bij heel de beweging, minder op economische en sociale actie dan op studie en informatie met betrekking tot de christelijke standpunten.

⁵¹ "Uit het Staatsblad" in *De Christelijke Werkgever* en "Rubriek van het Belgisch Arbeidsrecht" door Robert Houben in *De Gids*.

⁵² Quintin, Albert, "Economische problemen van ons land", *De Christelijke Werkgever*, VII (juli 1952) 309-311; Mullier, Arthur, "Sociaal-economische problemen in verband met de werkloosheid", *De Christelijke Werkgever*, XI (juni 1955) 241-248; Albregts, H., "De

In de eerste naoorlogse jaren waren vrouwen voor *De Christelijke Werkgever* nog geen problematische groep werklozen. In 1948 vond Frans Morrens, gemeentelijke en provinciaal politicus en secretaris van de christelijke werkgeversvereniging voor het Aartsbisdom Mechelen, de werkloosheidsreglementering op enkele technische details na afdoende. Hij onderkende economische problemen en het probleem van de oudere en invalide werklozen, maar verwees niet naar de gehuwde vrouwen.⁵³ In 1949 erkende Eugeen Van Nuffel, voorzitter van de Oost-Vlaamse afdeling, nog dat de vrouwenwerkloosheid toenam uit nood: door de verarming ten gevolge van de oorlog zochten steeds meer mensen "die het vroeger niet nodig achtten door arbeid in hun onderhoud te voorzien" werk. Omdat die arbeidsgelegenheid er niet was, kwamen zij legitiem in de werkloosheid terecht.⁵⁴

Vanaf 1950 kregen de vrouwen in *De Christelijke Werkgever* de volle laag:

"Iedereen weet dat vele vrouwen alleen maar gaan werken met het doel een geldig ontslagbriefje te bemachtigen om dan geheel het jaar lang te kunnen genieten van steungeld dat haar niet toekomt. Ze willen op kosten van de gemeenschap leven zonder iets te verrichten terwijl bijvoorbeeld honderden moeders van gezinnen moedeloos zitten te wachten op een beetje hulp bij haar huisarbeid".

Dit lazten we eerder al bij Fernand Baudhuin. Werkloze vrouwen zijn hier geen gehuwde vrouwen die eigenlijk door hun man moeten onderhouden worden, maar luie, werkonwillige vrouwen die niet als dienstbode willen gaan werken.⁵⁵

Vaak werd gesuggereerd dat vrouwen graag stempelden omdat ze dat, in tegenstelling tot fabrieksarbeid, met hun huishoudelijke taken konden combineren.

verschillende aspecten van de werkloosheid in de wereld", *De Christelijke Werkgever*, XI (juli 1955) 277-285; De Staercke, Jacques, "Werkloosheid in België en elders", *De Christelijke Werkgever*, XIV (juni 1958) 227-228; "De werkloosheid heerst in Vlaanderen", *De Christelijke Werkgever*, XV (maart 1959) 105-106. De kritiek van het ACV op de beperkende maatregelen kwam vreemd genoeg in *De Gids* niet aan bod. Misschien omdat deze kritiek slechts vanuit een welbepaalde hoek van het ACV, de syndicale dienst voor vrouwen, kwam.

⁵³ Morrens, Frans, "De werkloosheid in ons land", *De Christelijke Werkgever*, IV (mei 1948) 165-170.

⁵⁴ "Verenigingsleven. ACVW-Oost-Vlaanderen", *De Christelijke Werkgever*, V (december 1949) 467-469. Eugeen Van Nuffel sprak op de jaarlijkse openingsvergadering van ACVW-Oost-Vlaanderen over de werkloosheid.

⁵⁵ Peeters, Florent, "Maatschappelijke Zekerheid", *De Christelijke Werkgever*, VI (januari 1950), 18.

"Eigenaardig evenwel dat de vrouwelijke arbeiders niet op dezelfde wijze oordelen over de werkloosheid als hun mannelijke collega's. Bepaalde vrouwen vinden het wel interessant 'nu en dan eens een week te mogen doppen; dan kunt gij uw huis-houden een beetje opknappen'".⁵⁶

De vrouw bleef als dopper een huisvrouw, en daarmee geen échte werkloze. Een man was als dopper ongelukkig, omdat hij voldoening in arbeid zocht; een vrouw miste de arbeid niet, integendeel. Werkloosheidssteun moest voorbehouden blijven voor personen "die werkelijk en naar gewoonte de hoedanigheid hebben van loontrekkende". Onbepaalde steun voor "personen die nooit het inzicht gehad hebben hun bestaansmiddelen normaal te trekken uit de verhuring van hun diensten" was niet te rechtvaardigen.⁵⁷ Gehuwde vrouwen konden geen echte arbeiders zijn, en konden dus geen uitkering voor werkloze arbeiders ontvangen. Dit thema werd keer op keer herhaald en kwam ook op talrijke studiedagen van de katholieke werkgeversorganisatie ter sprake.

"Normaal dient een gehuwde vrouw geen loonarbeid meer te verrichten. De bekoring is evenwel groot om in schijn althans tot de arbeidsmarkt te blijven behoren, de vereiste minimumprestatie te leveren en verder te blijven genieten."

Het was niet rechtvaardig arbeiders die werkloos werden na lange jaren 'regelmatige' arbeid aan de zelfde regelingen te onderwerpen als personen "die slechts op onregelmatige tijden een loontrekkende beroepsbedrijvigheid hebben uitgeoefend".⁵⁸

De Christelijke Werkgever vroeg, net als *La Revue Nouvelle*, om begrip voor de échte werkloze wiens problemen door de aandacht voor de misbruiken op de achtergrond dreigden te raken.⁵⁹ Het prototype van die echte werkloze was, net als de prototypische arbeider, een kostwinner-arbeider-man. Zijn vrouw kwam alleen legitiem in beeld als echtgenote die als lid van het gezin mee onder zijn werkloosheid leed. Werkloosheid was een probleem van

⁵⁶. Annicq, Charles, "Sociale conflicten en hun oorzaken", *De Christelijke Werkgever*, XI (september 1955) 334-336.

⁵⁷. "Verzekering tegen werkloosheid", *De Christelijke Werkgever*, VI (april 1950) 148-152.

⁵⁸. Vervoort, Julien, "Nota voor het ACVW-studiecomité. De werkloosheid in de provincie Antwerpen". KADOC, VKW-Antwerpen, 4.2.; archiefstukken i.v.m. studiedag (8/6/1952) te Mechelen over "de huidige werkloosheid en de mogelijke werkverschaffing"; "De nota van de heer W. Leën. Adj. Rijkscommissaris voor de Maatschappelijke Zekerheid", *De Christelijke Werkgever*, VI (april 1950) 186.

⁵⁹. De Blauwe, Camiel, "De wet op de uitzonderlijke Winsten en het Vraagstuk der Werkloosheid en Werkverschaffing", *De Christelijke Werkgever*, IX (april 1953) 215.

gezinnen, niet van individuen.⁶⁰ De vrouw misbruikte de werkloosheidsvergoedingen, de mislukte man-vader-kostwinner leed eronder, vooral omdat hij vrouw en kinderen niet fatsoenlijk kon onderhouden én omdat hij de voldoening door arbeid nodig had. Daarom was de werkloosheid niet alleen een economisch, maar ook een zedelijk probleem. Mannen konden hun levensvervulling immers alleen in arbeid vinden en in de zorg voor een gezin. Niet kunnen arbeiden vormde daarom een probleem voor hun menselijke waardigheid. Voor vrouwen stelde dit probleem zich blijkbaar niet.⁶¹

In 1953 hielden de katholieke patroons te Gent een congres over de werkloosheid. Hoofdthema waren de economische oorzaken van de werkloosheid. In meer en minder bedekte termen kwam ook het misbruik van de werkloosheidsvergoeding ter sprake. De Luikse hoogleraar René Clemens analyseerde de vrouwenwerkloosheid als een probleem van vrouwenarbeid:

"Moet men niet toegeven dat de werkloosheid der vrouwen haar diepste oorzaak vindt in de indienstneming van vrouwelijke arbeidskrachten. Een grotere omzichtigheid in dit domein, een krachtigere inspanning om aan de vrouw het leven bij de haard mogelijk te maken, zou hier de uitbreiding van deze vorm van werkloosheid voorkomen".⁶²

Onbewust duidde hij hiermee echter aan dat de werkloze vrouwen wél arbeidsters en dus echte werklozen waren. Rafaël Renard, secretaris van de Federatie van de Scheikundige nijverheid en later directeur van FEKAWE, daarentegen beschuldigde de vrouwen ervan alleen te gaan werken "met het oog op het bekomen van werklozensteun". Bewijs voor misbruik vond hij, net als vele anderen, in het verschillend verloop van de werkloosheid volgens geslacht: de mannelijke werkloosheid volgde de economische conjunctuur, de

⁶⁰. "De werkloosheid", *De Christelijke Werkgever*, IX (februari 1953) 47-48. Clemens, René, "Besluiten van het congres", *De Christelijke Werkgever*, IX (maart 1953) 170.

⁶¹. "Personeelsafdankingen in Frankrijk", *De Christelijke Werkgever*, XV (maart 1959) 98-103; De Smedt, Emiel, "Het angstwekkende probleem van de werkloosheid", *De Christelijke Werkgever*, IX (november 1953) 451-454. Studies die de gevolgen van werkloosheid (en arbeidsongeschiktheid) onderzochten hielden zich tot ver in de jaren tachtig bijna uitsluitend met (gehuwde) mannen bezig, ervan uitgaand dat vrouwen met gezinsverantwoordelijkheden zich makkelijker aan de nieuwe situatie aanpasten dan mannen. Dit hangt samen met ideeën over de rolverdeling. De gehuwde vrouw had meer alternatieven om haar bestaan te vullen dan de man, namelijk het huishouden en de kinderen. Problemen van status, zingeving en identiteit schijnen zich alleen voor mannen te stellen (bijvoorbeeld gezagsverlies als vader door het verlies van de rol en status als kostwinner). Volgens de onderzoekers greep arbeid bij mannen dieper in hun persoon en zelfbeleving in dan voor vrouwen, en was dan ook een grotere levensnoodzakelijkheid (De Goede, De Jong-Gierveld & Schelekens-Ligthart, 1983, 70-73).

⁶². Clemens, René, "Besluiten van het congres", *De Christelijke Werkgever*, IX (maart 1952) 170-175.

vrouwelijk bleef alsmaar stijgen. De onmiddellijke oorzaak hiervan lag in een te ruime bepaling van het begrip 'loontrekkende'. De diepere reden lag in de te strikte toepassing van het verzekeringsprincipe – "iedereen die als loontrekkende voldoende premies betaalt, heeft recht op vergoeding in geval van onvrijwillige werkloosheid" – dat geen rekening hield met de familiale situatie van de betrokkene. Met andere woorden, Renard vond dat vrouwen, ook al betaalden zij de premies, van de werklozensteun uitgesloten konden worden op basis van hun gezinssituatie.⁶³

Jozef Versele, diocesaan proost van de West-Vlaamse afdeling, ging in 1955 nog verder. Na een hard betoog tegen de fabrieksarbeid van vrouwen – ze verwaarloosden hun huishouden en pikten de jobs van huisvaders in – ging hij te keer tegen de vrouwen die onrechtmatig een uitkering ontvingen. Dat was niet eerlijk ten opzichte van de gezinnen die het met "een enkelvoudig dagloon van de huisvader" moesten stellen. Versele probeerde het recht dat vrouwen hadden op een uitkering omdat ze ervoor betaalden te counteren. Vrouwen verzekerden zich door het betalen van bijdragen tegen hun eigen hulpbehoevende werkloosheid en als onderlinge steun in de algemene verzekering. Ze hadden alleen recht op een uitkering als ze hulpbehoevend waren. Gehuwde vrouwen waren dat per definitie niet omdat hun echtgenoot hen onderhield.

"Als de werkloze vrouw van een loontrekkende over geen behoefte heeft te klagen, en als de Staat buiten het inkomen van de Sociale Zekerheid nog jaarlijks een slordige vijf à zes miljard [...] voor de werklozen moet bijpassen, dan wordt die 'assurance' tenminste in een tweede periode van de werkloosheidsvergoeding een 'assistance' die wel, naast het loon van de echtgenoot, louter suppletief lijkt te zijn en een beroving van de Tresorie".⁶⁴

Vlak na de oorlog ging de bezorgdheid van *De Gids* vooral uit naar de algemene werkwillegheid, inclusief de bereidheid zich te verplaatsen en te herscholen.⁶⁵ Er was aandacht voor de verschillen tussen mannen en vrouwen, zonder dat het woord misbruik viel. De meeste werkloze mannen kwamen uit de groep 'ongeschoolden', meer dan de helft van de werkloze vrouwen uit de

⁶³. Renard, Rafaël, "Het Belgisch stelsel van de Werklozensteun in zijn Beginselen en zijn Uitwerking", *De Christelijke Werkgever*, IX (maart 1953) 133-147. Zie ook: De Staercke, Jacques, "De werkloosheid der vrouwen", *De Christelijke Werkgever*, XII (juli 1956) 336-337.

⁶⁴. Versele, Jozef, "De fabrieksarbeid van de gehuwde vrouw", *De Christelijke Werkgever*, XI (juni 1955) 249-254.

⁶⁵. C.V., "De maatschappelijke zekerheid der arbeiders in België", *De Gids*, XXXVI (januari 1945) 38; Coppe, A., "Het economisch herstel van België, overgang naar de vredeseconomie", *De Gids*, XXXVI (maart 1945) 185-186; "Ontwerp voor een overeenkomst van sociale samenwerking", *De Gids*, XXXVI (maart 1945) 185-186.

groep 'textiel'. Zowel statistisch als causaal volgde *De Gids* de beweging van de werkloosheid veel nauwer op de voet dan de andere tijdschriften. Het tijdschrift publiceerde gegevens over de burgerlijke stand van de werklozen, hun aantal kinderen, leeftijd, duur van de werkloosheid,... en had veel aandacht voor de regionale verschillen. In tegenstelling tot de andere tijdschriften ging *De Gids* ook in op de problematiek van de werkloze seizoen- en thuiswerkers.⁶⁶

In 1948-1949 werd het peil van de werkloosheid "met de dag onrustwekkender" genoemd. Naast de economische analyse viel het woord misbruik dan ook snel.⁶⁷

"Men moet de misbruiken welke men in het huidige regime vastgesteld heeft, moedig durven uitroeien, zowel in het belang van het regime als van de werkloze zelf. Moet b.v. geen 'noodstaat' vastgesteld worden – die niet moet geëist worden voor de mannelijke werklozen – voor de getrouwde vrouwen wier man een loon verdient? Zowel de bestuurders van de arbeiders, als van de gemeentelijke werklozenfondsen zijn het eens om te verklaren dat, door het feit dat gehuwde vrouwen erin gelukken gedurende enkele weken te werken, en hierdoor recht krijgen op werklozensteun – zelfs als hun man een loon verdient – de controle zeer bemoeilijkt wordt en onbetwistbare misbruiken ontstaan".⁶⁸

Het Ministerie van Arbeid nam terecht voorzorgen om te beletten dat vrouwen een 'onrechtmatige' werklozensteun zouden ontvangen.⁶⁹ Misbruik werkte immers in het nadeel van de 'echte' arbeiders. Volgend verhaal werd door enkele Belgische kranten ruim verspreid en opgeklopt. *De Gids* scheen er wel enig geloof aan te hechten:

"Hetgeen de verbeelding wel het meest heeft getroffen is het niet unieke geval van de vrouw die per auto haar werklozensteun komt ophalen om zich dan, even snel als

⁶⁶ O.a. Declercq, J., "Asociale aspecten van de werkloosheid", *De Gids*, XL (mei 1949) 571-581; Raemaekers, Jos, "Seizoenwerkloosheid", *De Gids*, XLV (november 1954) 1049-1089; "De vergoede volledig werkloze werkzoekenden. Telling van 15 mei 1945", *De Gids*, XXXVI (september 1945) 679-684; "De werkloosheid in 1945", *De Gids*, XXXVII (maart 1946) 286-287. "Jongste telling der werklozen", *De Gids*, XXXVII (december 1946) 1050-1051; Hulpiau, Rafaël, "Economisch jaaroverzicht van 1946", *De Gids*, XXXVIII (januari 1947) 30-33; Van Praet, L., "Hoe staat het met de werkloosheid in ons land?", *De Gids*, XXXVIII (mei 1947) 400-406.

⁶⁷ Bijv. Hulpiau, Rafaël, "Economische rubriek. De werkloosheid", *De Gids*, XXXIX (december 1948) 1068-1074; A.L., "Overzicht van het economisch leven. De conjunctuur in 1948", *De Gids*, XL (maart 1949) 275-277.

⁶⁸ Heyman, Hendrik, "De hervorming van de Maatschappelijke Zekerheid. De Werkloosheid", *De Gids*, XXXIX (november 1948) 883-889.

⁶⁹ Hulpiau, Rafaël, "Het regeringsprogramma voor de bestrijding der werkloosheid", *De Gids*, XL (december 1949) 1201-1206.

zij gekomen is, te verwijderen, naar haar huishouding in het beste geval, naar ergens een patisserie in het minder gunstige".⁷⁰

De artikelen *77quinquies* en *sexies* werden gunstig onthaald. CVP-senator Robert Houben waarschuwde wel dat de gezondheid van de nieuwe regeling zou afhangen van de 'geest' waarin ze werd toegepast, met begrip voor menselijke toestanden én strengheid tegen misbruik.⁷¹ Het pleidooi voor echte economische maatregelen klonk erg luid.⁷² Net als *La Revue Nouvelle* waarschuwde *De Gids* ervoor dat het aanpakken van de misbruiken niet genoeg was.

"Men kan wel beweren dat er door het bestrijden van de misbruiken besparingen zijn te verwezenlijken, maar zolang door de ernstige structuurwerkloosheid in de Vlaamse gewesten geen afdoende oplossing wordt gevonden, zal de financiële last van de werkloosheid zeer belangrijk blijven".⁷³

Zoals *La Revue Nouvelle* probeerde *De Gids* soms de venijnigheid en de overdrijvingen uit het misbruikdiscours te halen, al bezondigden sommige auteurs zich hier zelf aan.⁷⁴ Naar aanleiding van het congres van FEKAWÉ over de werkloosheid in 1953 stelde E. De Jonghe, hoofd van de ACW-studiedienst, dat het gemakkelijk was quasi-automatisch op de misbruiken te wijzen, zonder zich af te vragen "of het sociaal probleem dat door het bestaan van deze categorieën gesteld wordt hierdoor uit de weg geruimd is". Mensen

⁷⁰ Neiryneck, Michel, "Sociaal overzicht", *De Gids*, XLV (mei 1954) 513-551.

⁷¹ Houben, Robert, "Rubriek van het Belgisch Arbeidsrecht", *De Gids*, XLIII (november 1952) 985.

⁷² Hulpiau, Rafaël, "Panorama van het sociale leven in 1949", *De Gids*, XLI (april 1950) 282-327; Leeman, "Het probleem van de werkverschaffing in Vlaanderen", *De Gids*, XLIII (februari 1952) 188-190.

⁷³ A.K., "Enkele kanttekeningen bij de hervormingen van de Maatschappelijke Zekerheid", *De Gids*, XLII (januari 1951) 89-91; Leeman, August, "Het verslag van de Société Générale en problemen van de Belgische Arbeidsmarkt"; *De Gids*, XLII (januari 1951) 95-96. Leeman, August, "Kanttekeningen bij een paar belangrijke verslagen", *De Gids*, XLIII (januari 1952) 99. Vooral het straffen van werklozen die niet wensten te verhuizen schoot bij het ACW in het verkeerde keelgat. Het was de schuld van de industrie dat de werkloosheid in Vlaanderen groter was dan in Wallonië, zij hadden immers nagelaten in Vlaanderen te investeren. Niet de arbeiders maar de industrie had een mobiliteitsprobleem. Zie ook Van Mechelen, Frans, "De arbeidersmobiliteit", *De Gids*, XLIII (januari 1952) 3-52.

⁷⁴ Breyne, Antoon, "De grondslag van de hervorming van de Maatschappelijke Zekerheid", *De Gids*, XLII (februari 1951) 207-219 (Rede op middenraad ACW, 15/4/1951); Fraeters, Leo, "Het sociaal leven in 1950", *De Gids*, XLII (juni 1951) 600-611. Zie ook voetnoot 32.

die de werkloosheid misbruikten hadden hier wellicht een materiële reden toe.⁷⁵

De algemene houding ten opzichte van de beperkingen voor vrouwen was er evenwel een van goedkeurende instemming.⁷⁶ Ook hier gold de schijnbaar niet conjunctuurgevoeligheid van de vrouwelijke werkloosheid als een bewijs voor misbruik. Het ACV protesteerde wel tegen de algemeenheid van de reglementering. In plaats van geval per geval te onderzoeken of er sprake was van echte werkloosheid, werden alle vrouwen collectief door de beperkingen getroffen. Dit was niet eerlijk ten opzichte van de echt werkloze vrouwen en schiep bovendien een gevaarlijk precedent. Bovendien, zo vreesde het ACV, zouden onrechtmatig uitgesloten vrouwen, die dus echt werk nodig hadden, een oneerlijke concurrentie op de arbeidsmarkt voeren.⁷⁷ Met andere woorden, het ACV erkende dat de uitsluiting van alle gehuwde vrouwen een vorm van statistische discriminatie was: het kenmerk waarop de discriminatie gebaseerd werd – het feit dat sommige werkloze gehuwde vrouwen geen echte arbeiders waren – ging niet op voor alle werkloze gehuwde vrouwen. De *Gids* zag in dat de logica achter de maatregel niet honderd procent opging en dat daardoor 'onschuldigen' gestraft werden.

Het misbruikdiscours hield in *De Gids* langer aan dan in de andere tijdschriften, maar keerde daarna niet meer terug. Na 1957 werd er in *De Gids* niet meer over misbruik door vrouwen geschreven. De stijging van de werkloosheid eind jaren vijftig zou niets te maken hebben met de 'overdreven vrijgevigheid' van de reglementering, wel met de terugval van de economische groei. In 1958 werd de invoering van een nieuwe uitkeringscategorie, de meerderjarige arbeidster, hoofd van het gezin, als een rechtvaardige maatregel vermeld, die er kwam uit "sociale en menselijke bekommernissen". Blijkbaar beseften enkele auteurs toch dat hoewel de meeste vrouwen een mannelijke kostwinner hadden, enkelen onder hen, 'uitzonderingen', voor zichzelf en voor anderen moesten zorgen. De bedoeling van de maatregelen was vooral de nood van die vrouwen en hun kinderen te lenigen, niet het sociale zekerheidsstelsel op een meer genderneutrale leest te schoeien.⁷⁸

⁷⁵ De Jonghe, Erik, "Congressen in het teken der werkloosheid", *De Gids*, XLIV (april 1953) 337-346.

⁷⁶ Houben, Robert, "Rubriek van het Belgisch Arbeidsrecht", *De Gids*, XLIV (december 1953) 1137-1140.

⁷⁷ Neiryneck, Michel, "Sociaal overzicht", *De Gids*, XLV (mei 1954) 513-551.

⁷⁸ De Broeck, Gilbert, "Kroniek van de sociale wetgeving", *De Gids*, L (april 1959) 405; Deleeck, Herman, "Het sociale leven in 1958", *De Gids*, L (juli 1958) 573-577, 593; Lindemans, Ignaas, "Ontwikkeling van de spanning inzake werkloosheid en tewerkstelling in de EEG", *De Gids*, LI (februari 1960) 191-193.

BIRES, een wetenschappelijke tijdschrift uitgegeven door het Leuvense Instituut de Recherches Économiques et Sociales, hield het meestal bij het verspreiden van neutrale gegevens. Het tijdschrift verwees wel naar misbruiken, maar analyseerde de kwestie niet uitvoerig. In besprekingen van de werkloosheid gaf het consequent cijfers voor mannen en voor vrouwen. Uit enkele opmerkingen kan toch afgeleid worden dat auteurs, net als in de andere tijdschriften, een mannelijk kostwinnersgezin voor ogen hadden. De beperkende reglementering diende om de 'echte' arbeiders van de accidentele te onderscheiden. Mannen waren per definitie echte arbeiders, vrouwen moesten hun arbeider-zijn bewijzen.⁷⁹

Alleen *De Gids* en *BIRES* hadden oog voor de economische oorzaken van de blijvend hoge vrouwenwerkloosheid. Een beperkt aantal auteurs wees erop dat die nauw samenhang met de economische toestand in bepaalde industriële sectoren. Zij zagen hierin de verklaring van de tegengestelde beweging van de werkloosheidscijfers van mannen en vrouwen in 1951. De werkloosheid bij de mannen daalde omdat de economie zich in haar geheel herpakte. De werkloosheid van vrouwen nam toe omdat de sectoren waarin veel vrouwen werkten, in de eerste plaats de textiel, het bijzonder slecht deden. "Bij deze doorslaggevende factor komt dan nog natuurlijk de neiging van de werkgevers om in geval van nood eerder vrouwen dan mannen definitief af te danken." Vrouwenarbeid was daardoor veel conjunctuurgevoeliger dan mannenarbeid.⁸⁰

De invoering van de verplichte cursussen voor vrouwen werd door de tijdschriften gewaardeerd als een middel om misbruiken tegen te gaan.⁸¹ André Lagasse evalueerde in 1957 de maatregel als geslaagd. Of hij daarmee de betere beroepsvorming van vrouwen, dan wel hun uitsluiting op basis van het KB op het oog had, is niet meteen duidelijk. De verbinding die hij maakte tussen de wet en de bestrijding van misbruiken en zijn positieve reactie op de verruiming van de criteria doen het laatste vermoeden.⁸² Secretaris-generaal

⁷⁹. Woronoff, André, "Le mouvement social en 1946", *BIRES*, XIII (juli 1947) 289-290; Woronoff, André, "Le mouvement social en 1949", *BIRES*, XVI (mei 1950) 64-65; Dupriez, Leon, "La conjoncture économique de la Belgique", *BIRES*, XIX (juni 1953) 395-397.

⁸⁰. Fraeters, Leo, "Sociaal overzicht van 1951", *De Gids*, XLIII (mei 1952) 386-394; Woitrin, Michel, "La conjoncture économique de la Belgique", *BIRES*, XVII (juni 1951) 393; Woitrin, Michel, "Le conjoncture économique de la Belgique", XVII (september 1951) 587-588; Woronoff, André, "Le mouvement social en 1950", *BIRES*, XVII (mai 1951) 169-170; Hébette, Fernand, "La population active", *BIRES*, XX (augustus 1954) 555, 561.

⁸¹. Lagasse, André, "Le mouvement social en 1955", *BIRES*, XXII (mei 1956) 227-228; Deleeck, Herman, "Het sociale leven in 1956", *De Gids*, XLVIII (juli 1957) 540-543; Hallet, J., "De stand van de Belgische economie", *De Gids*, XLVIII (juli 1957) 581-584.

⁸². Lagasse, André, "Le mouvement social en 1956", *BIRES*, XXIII (juni 1957) 281.

van FEKAWE, De Staercke, die het nochtans niet echt op de vrouwelijke werklozen begrepen had, was niet onverdeeld gelukkig met de cursussen.

"Het gevaar van elke sanering ligt hierin dat men het gevaar loopt ook interessante gevallen uit te sluiten, indien de criteria niet goed gekozen zijn en de toepassing niet soepel genoeg geschiedt. De formule van de cursussen is wellicht te weerhouden op voorwaarde dat het om degelijke heraanpassingscursussen zou gaan en niet om een caricatuur (sic) van cursus die niets anders is dan een nutteloze en vernederende karwei."⁸³

5. BESLUIT

Gender speelde een belangrijke rol in de formatie van de welvaartsstaat. Beleidsmakers lieten zich leiden door bestaande normatieve patronen, opvattingen over de rollen van mannen en vrouwen in de samenleving, gezin en arbeid. Het recht van gehuwde vrouwen op een werkloosheidsuitkering kwam daarbij meermaals tegenover de veronderstelling te staan dat zij onderhouden konden en moesten worden door hun echtgenoot.

De Belgische regering nam tussen 1945 en 1960, op het ritme van de werkloosheidsstatistiek, maatregelen die er expliciet op gericht waren zoveel mogelijk gehuwde vrouwen van een werkloosheidsuitkering uit te sluiten. Het van kracht zijn van aparte reglementen in de sociale zekerheid voor mannelijke en vrouwelijke werknemers, waarbij het vrouwen veel moeilijker wordt gemaakt om hun aanspraken op een uitkering te doen gelden, beschouwen we vandaag als een vorm van discriminatie. Als mannelijke en vrouwelijke werknemers zich formeel in dezelfde positie bevinden – ze werkten hetzelfde aantal dagen en betaalden dezelfde uitkeringen –, moeten ze dezelfde rechten krijgen. Ook in de jaren vijftig moest de uitsluiting van een bepaalde categorie arbeiders van de nieuwe sociale verzekeringen geëgitimeerd worden.

Die legitimatie en de logica die tot de uitsluiting leidde, waren terug te vinden in de onderzochte tijdschriften. De analyse toont dat het mannelijke kostwinnersmodel de uitsluiting van gehuwde vrouwelijke arbeiders vanzelfsprekend maakte, zonder dat hierdoor de basispremissen van de sociale zekerheid ondergraven werden. De mannelijke arbeidsnorm was zo sterk dat werkende vrouwen enkel als uitzondering zichtbaar konden zijn. Gehuwde vrouwen waren per definitie geen arbeiders en konden dus ook geen werklo-

⁸³. De Staercke, Jacques, "De werkloosheid der vrouwen", *De Christelijke Werkgever*, XII (juli 1956) 336-337.

zen zijn. Vrouwen die een werkloosheidsuitkering wensten, moesten eerst bewijzen dat zij echte werklozen, of beter gezegd, echte arbeiders waren. Gehuwde vrouwen waarvan de echtgenoot werkte, waren dit nooit. Zij werden onderhouden door hun echtgenoot en hoorden aan de haard. Of nog: als de sociale zekerheid moest beschermen tegen het risico van werkloosheid, werd wat gehuwde vrouwen betrof het bestaan van dit risico ontkend, en daarmee de mogelijkheid op verzekering *a priori* teniet gedaan. Vrouwen die hun bijdragen betaalden, verzekerden zich daardoor enkel tegen armoede, niet tegen werkloosheid. Na de Tweede Wereldoorlog werd het sociale zekerheidsstelsel geheroriënteerd in de richting van meer 'verzekeringen' en minder behoefte-afhankelijke bijstand. Vrouwen bleven echter onderworpen aan *assistance*.

In de onderzochte katholieke tijdschriften wordt een soort dubbele arbeidsmarkttheorie geformuleerd. De arbeidsmarkt bestond uit twee segmenten: de reguliere, echte arbeiders en de 'occasionele'. De eersten hadden recht op alle voordelen van de sociale zekerheid, vooral omdat andere personen van hen afhankelijk waren. De tweeden waren ofwel werkonwillig, ofwel niet-arbeiders. Niet-arbeiders, in de eerste plaats gehuwde vrouwen, werden onderhouden door iemand anders en hadden geen uitkering nodig. Dat zij in de korte perioden waarin ze wel hadden gewerkt sociale bijdragen hadden betaald, veranderde niets aan die status. Werkloze gehuwde vrouwen waren per definitie verdacht en werden als profiteurs afgeschilderd, daar zij geen arbeiders behoorden te zijn of konden zijn. Die overtuiging leidde, in combinatie met de hoge en stijgende werkloosheid, tot een scherp én efficiënt misbruikdiscours, dat het mogelijk maakte vrouwen van het ontvangen van een uitkering uit te sluiten.

De zes onderzochte tijdschriften produceren zonder onderscheid hetzelfde misbruikdiscours. *De Gids* en *La Revue Nouvelle* leggen echter de nadruk op de economische oorzaken (en oplossingen) van mannen- en vrouwenwerkloosheid, terwijl *La Revue Générale* en, in mindere mate, *De Christelijke Werkgever*, het misbruikprobleem centraal stellen. De zes tijdschriften delen hetzelfde mannelijke kostwinnersideaal en de opvatting dat vrouwelijke arbeid en werkloosheid abnormaal zijn. "Een onrechtstreeks gevolg van deze ontmoedigende maatregelen was wel dat vrouwenarbeid als probleem werd doodgezwegen en dat bijgevolg de arbeidssituatie van de vrouwen er niet op verbeterde", stelde Lambrechts (1975, 211) in zijn besluit. De analyse van de katholieke tijdschriften duidt aan dat het wellicht exacter is te stellen dat de beperkende reglementering en de opvattingen over vrouwenarbeid elkaar wederzijds versterkten. De man-vader-kostwinner-arbeider werd voorgesteld als het universele type, waardoor de vrouwelijke ervaring naar de achtergrond

verschoven werd, geen onderdeel van de theoretische uiteenzetting was en daarmee onzichtbaar en minder algemeen-menselijk werd. Elke benoeming van vrouwenarbeid als uitzonderlijk hield bovendien een impliciete verdediging van de mannelijke arbeidsnorm en het kostwinnersmodel in. De constructie van arbeid als exclusief mannelijk en de specifieke manier waarop werkende vrouwen benaderd werden, met andere woorden de 'gegenderde' invulling van het begrip arbeid, bepaalde ook de houding tegenover werkloze vrouwen en maakte het misbruikdiscours dat de uitsluiting van vrouwen uit de werkloosheidsvergoedingen mogelijk maakte, logisch.

AFKORTINGEN

ACV	Algemeen Christelijk Vakverbond
ACW	Algemeen Christelijk Werknemersverbond
BIRES	Bulletin de l'Institut de Recherches Économiques et Sociales
FEKAWE	Federatie van Katholieke Werkgevers
KB	Koninklijk Besluit
RMZ	Rijksdienst voor Maatschappelijke Zekerheid
UDB	Union Démocratique Belge
VKW	Verbond van Kristelijke Werkgevers

BIBLIOGRAFIE

Literatuur

- 1945-1995. "Cinquante ans, rebondir", *La Revue Nouvelle*, Mensuel Socio-Politique et Culturel, 50, Tome CII, 1995, no. 10.
- BLOK (E.), *Loonarbeid van vrouwen in Nederland 1945-1955*, Nijmegen, 1978.
- BOCK (G.) en THANE (P.) (eds.), *Maternity and Gender Policies. Women and the Rise of the European Welfare States 1880s-1950s*, London-New York, 1994.
- BRACKE (N.), "De vrouwenarbeid in de industrie in België omstreeks 1900. Een 'vrouwelijke' analyse van de industrietelling van 1896 en de industrie- en handelstelling van 1910", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVI, 1996, nos. 1-2, pp. 165-207.
- BRAVERMAN (H.), *Labor and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century*, New York-London, 1974.
- BUSSEMAKER (J.) & VAN KERSBERGEN (K.), "Gender and Welfare States: Some Theoretical Reflections" in: SAINSBURY (D.), *Gendering Welfare States*. SAGE Modern Politics Series. vol. 35, London-Thousand Oaks-New Delhi, 1994, pp. 8-25.
- BUYST (E.) & VANDENBORRE (H.), "100 jaar Toegepaste Economische Wetenschappen aan de K.U.Leuven", *Tijdschrift voor Economie en Management*, XLIII, 1998, no. 4, pp. 513-548.

- CHRISTENS (R.), "Verkend verleden. Een kritisch overzicht van de vrouwengeschiedenis 19de-20ste eeuw in België", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXVII, 1997, nos 1-2, pp. 5-37.
- DE GOEDE (M.); DE JONG-GIERVELD (J.) & SCHELLEKENS-LIGTHART (A.), "Het arbeidsethos van werkenden en niet-werkenden" in: DE GOEDE (M.) e.a., *Zwoegen, sloven, slaven: een verouderd arbeidsethos? Verkenning van een veranderend begrip*, Baarn, 1983, pp. 42-93.
- DEVOLDER (N.), *De godsdienstigheid der intellectuelen*, Brugge, 1947
- ESPING-ANDERSEN (G.), *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, 1990.
- GARSIDE (R.W.), *British Unemployment 1919-1939. A study in public policy*, Cambridge, 1990.
- GAUS (H.) e.a., *De Fifties in België*, Brussel, 1988.
- GELDOLF (D.), *Niet meer maar beter. Over zelfbeperking in de risicomaatschappij*, Leuven-Amersfoort, 1999.
- GEVERS (L.) & VOS (L.), *Kerk vormen in Leuven. 25 jaar Universitaire Parochie*, Leuven, 1989.
- GROOTAERS (J.), "Een bewogen mens in een tijd van beweging" in: DONDEYNE (A.), *Gelovend in de wereld*, Antwerpen-Utrecht, 1972, pp. 101-162.
- HARTMANN (H.), "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism. Towards a More Progressive Union" in: SARGENT (L.) (ed.), *Women and Revolution. The Unhappy Marriage of Marxisme and Feminism*, Londen, 1981, pp. 1-49.
- HOOGE (M.) & JOORIS (A.), *Golden Sixties. België in de jaren zestig (1958-1973)*, Brussel, 1999.
- HUYSE (L.) & HOFACK (K.) (eds.), *De democratie heruitgevonden. Oud en nieuw in politiek België 1944-1950*, Leuven, 1995.
- JANSSENS (A.), "The Rise and Decline of the Male Breadwinner Family", *International Review of Social History*, XLII, 1997, pp. 1-23.
- KEYMOLEN (D.), "Vrouwenarbeid in België omstreeks 1860. Vigerende en alternatieve opvattingen m.b.t. vrouwelijke huis- en fabrieksarbeid", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, VIII, 1982, pp. 3-33.
- LAMBRECHTS (E.), *Vrouwenarbeid in België. Een analyse van het tewerkstellingsbeleid inzake vrouwelijke arbeidskrachten sinds 1930*, Doctoraatsverhandeling Katholieke Universiteit Leuven, dept. Sociologie, 1975.
- LUYKX (P.) & SLOT (P.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig*, Hilversum, 1997.
- LUYTEN (D.) & VANTHEMSCHE (G.) (eds.), *Het Sociaal Pact van 1944. Oorsprong, betekenis en gevolgen*, Brussel, 1995.
- MAMPUYS (J.), "Grasduinen in De Gids" in: J. MOULAERT (J.), PASTURE (P.) & GERARD (E.), *Leeswijzer 1944-1987*, Hoger Instituut voor de Arbeid, 1989, Brussel, pp. 9-32.
- MARSHALL (T.H.), *Class, Citizenship and Social Development*, New York, 1964.
- MOLITOR (A.), *Souvenirs. Un témoin engagé dans la Belgique du 20e siècle*, Parijs-Gembloux, 1984.
- O'CONNOR (J.), "Citizenship, Class, Gender and the Labour Market: Issues of decommodification and personal autonomy", *ISA Conference On Comparative Studies of Welfare State Development*, Bremen, 1992.
- ORLOFF (A.S.), "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", *American Sociological Review*, CVIII, 1993, pp. 303-328.

- PASTURE (P.), *Kerk, Politiek en Sociale Actie. De unieke positie van de christelijke arbeidersbeweging in België. 1944-1973*, HIVA-reeks no. 14, Leuven-Apeldoorn, 1992.
- PEARCE (D.), "Toil and Trouble: Women Workers and Unemployment Compensation", *Signs. Journal of Women in Culture and Society*, X, 1985, pp. 439-459.
- PEDERSEN (S.), *Family, dependence and the origins of the welfare state. Britain and France 1914-1945*, Cambridge, 1993.
- POTT-BUTER (H.), *Facts and Fairy Tales about Female Labor, Family and Fertility. A seven-country comparison. 1850-1990*, Amsterdam, 1993.
- SAINSBURY (D.) (eds.), *Gendering Welfare States*, SAGE Modern Politics Series. Vol. 35, Londen-Thousand Oaks-New Delhi, 1994.
- SAINSBURY (D.), *Gender, Equality and Welfare States*, Cambridge, 1996.
- SAINSBURY (D.) (eds.), *Gender and welfare state regimes*, Gender and Politics, Oxford-New York, 1999.
- SCHANDEVYLL (E.), *Bijdrage tot de studie van het intellectuele veld: Belgische intellectuelen tijdens de koude oorlog (1945-1956). Een theoretische, geografische, comparatieve en empirische studie*, Licentiaatsverhandeling, VUB, dept. Moderne Geschiedenis, 1997.
- SCHRAMME (A.), *De Universitas-beweging (1940-1960)*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 1985.
- SCOTT (J.), "Deconstructing equality-versus-difference: or, the uses of poststructuralist theory for feminism", *Feminist Studies*, XIV, 1988, pp. 33-50.
- SECCOMBE (W.), *Weathering the storm, Working-Class Families from the Industrial Revolution to the Fertility Decline*, Londen-New-York, 1993.
- SULLEROT (E.), *Histoire et Sociologie du Travail Féminin*, Paris, 1968.
- THEVELIN (J.), *L'analyse de la littérature dans la "Revue générale Belge" 1945-1965*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Literatuurwetenschappen, 1988.
- VAN DONGEN (W.), VANHAUTE (E.) en PAUWELS (K.) (eds.), *Het kostwinnersmodel voorbij? Naar een nieuw basismodel voor de arbeidsverdeling binnen de gezinnen*, Centrum voor Bevolkings- en Gezinsstudie. CBGS-Document, Leuven, 1998.
- VANDEBROEK (H.), *Het geslacht van de arbeid. Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische katholieke intellectuele kringen. (1945-1960)*, Licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, dept. Moderne Geschiedenis, 2000.
- VANDEBROEK (H.), *Het geslacht van de arbeid. Opvattingen over vrouwenarbeid in Belgische katholieke intellectuele kringen (1945-1960)*, Leuven, 2002.
- VANHAUTE (E.), "Het kostwinnersmodel als historische fictie. Arbeid en inkomen van gezinnen in langetermijnperspectief" in: VAN DONGEN (W.), VANHAUTE (E.), PAUWELS (K.) (eds.), *Het kostwinnersmodel voorbij? Naar een nieuw basismodel voor de arbeidsverdeling binnen de gezinnen*, Leuven-Apeldoorn, 1998, pp. 55-70.
- VANHAUTE (E.), "Modellen, structuren en de historische tijd. Op zoek naar een Belgisch kostwinnersmodel", *Brood en Rozen*, VI, 2001, pp. 31-49.
- VANTHEMSCHE (G.), *De werkloosheid in België 1929-1940*, Brussel, 1989.
- VANTHEMSCHE (G.), *La sécurité sociale. Les origines du système belge. Le présent face à son passé*, Brussel, 1994.
- VANTHEMSCHE (G.), *De beginjaren van de sociale zekerheid in België. 1944-1963*, Brussel, 1995.
- WITTE (E.), BURGELMAN (J.C.) & STOUYTHUYSEN (P.), *Tussen Restauratie en Vernieuwing. Aspecten van de Belgische naoorlogse politiek. (1944-1950)*, VUB. Centrum voor de Studie van Belgische Politieke Processen en Structuren, Brussel, 1989.

**Mariée et chômeuse? Conceptions sur les femmes au travail
et au chômage dans les milieux intellectuels catholiques en Belgique
(1945-1960)**

HANNELORE VANDEBROEK

RÉSUMÉ

Dès la révolution industrielle, le travail salarié est devenu la forme dominante du travail. Le sens du mot "travail" s'est réduit au point de ne plus signifier que l'activité rémunérée et régulière sur le marché de travail officiel. Les tâches non rémunérées, notamment faire le ménage et s'occuper des enfants – travaux des femmes – sont donc de moins en moins considérées comme du "vrai" travail. Ce qui les dévalue davantage c'est le fait qu'elles ne représentent pas de valeur 'économique' ou 'productive'. Prendre soin des autres devient un travail invisible et est considéré comme un service "naturel" rendu par les femmes. Cette manière de penser provoque la disparition du travail salarié des femmes. La société dans laquelle la norme est l'homme comme soutien de la famille n'accorde aucune place à la femme comme travailleur au sens plein du terme.

Pour appuyer cette thèse, on a analysé les arguments développés à propos de la femme, du travail et de la famille par six périodiques catholiques belges de tendance intellectuelle, parus d'entre 1945 et 1960. On y constate que les termes 'travail' et 'travailleur' reçoivent un contenu masculin évident. De la sorte, les femmes et leur travail deviennent à la fois un problème et une question marginale. Que cela corresponde ou non à la réalité, un 'travailleur' est toujours un homme, chef et soutien d'une famille dépendante de lui. Par définition les femmes ne sont pas des travailleurs mais des femmes de ménage et des mères de famille dépendantes. Le travail des femmes pose question et comme, par principe, la femme ne doit pas travailler, son travail n'existe pas.

Cette mentalité se révèle dans l'institution : le 'genre du travail' influence la sécurité sociale belge. L'article analyse l'évolution du règlement de l'indemnité de chômage concernant les femmes mariées entre 1945 et 1960, les idées sous-jacentes à ces textes et la participation des six périodiques catholiques à ce débat. Le fait de ne pas considérer les femmes comme des travailleurs à part entière permet de les exclure systématiquement des indemnités de chô-

mage, N'étant pas reconnues comme des travailleuses les chômeuses mariées sont toujours suspectes et taxées de profiteuses. Dans une période de taux de chômage élevé et en croissance, une telle manière de procéder autorise un discours sévère et dénonciateur des abus, qui légitime l'exclusion des femmes mariées.

Married and unemployed? Opinions on women's work and unemployment in Belgian catholic intellectual circles (1945-1960)

HANNELORE VANDEBROEK

SUMMARY

An important characteristic of the period we call 'modern' is the changing meaning of 'work'. Since the Industrial Revolution wage work has become the dominant type of work. This evolution has narrowed the meaning of 'work', which has gradually come to indicate only regular paid work within the formal labour market. Unpaid activities such as housekeeping and child rearing – women's work – have been increasingly considered as less 'real' work. These activities did not seem to have any 'productive' or 'economic' value, which devaluated them even further. Caring activities became invisible as work and were mystified as a natural service of women. The invisibility of women's unpaid work contributed to the neglect of their, often irregular, paid participation in the labour market. In a society where male breadwinning is considered normative, women can not be considered full-fledged workers.

This can be exemplified through the analysis of the arguments and objections with regard to women, work and the family in six Belgian Catholic intellectual periodicals between 1945 and 1960. The terms *arbeid* (work) and *arbeider* (worker) were given an undisputedly male connotation. This made women's work problematic and marginal. An *arbeider* was always a man, family father, and breadwinner of a dependent family, whether this reflected reality or not. Women, by definition, were never *arbeiders*, but dependent

housewives and mothers. Women's work was at the same time a problem – married women were not supposed to work – and invisible.

In this article a connection is made between this mental framework and the institutional level. The gendered construction of work influenced the development of the Belgian social security system. The article analyses the evolution of the Belgian unemployment regulations with regard to married women between 1945 and 1960, the ideas behind them and the contribution of six Belgian catholic intellectual periodicals to the debate. It concludes that the construction of women as non-workers created the possibility of excluding them systematically from unemployment benefits. Unemployed married women were suspect and depicted as profiteers, since they could not be considered 'real' workers. This conviction, in combination with high and rising unemployment rates, led to a sharp and efficient 'discourse of abuse', which legitimated the exclusion of women.